

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Matěj Čermák

**Rytířský ideál: Francouzi, Angličané, Armagnaci a Burgundští ve
stoleté válce očima vybraných kronikářů francouzské provenience**

The Knight as an Ideal: the French, the English, the Armagnacs and the
Burgundians as seen by selected French chroniclers in the Hundred Years' War

Praha 2017

Vedoucí práce: doc. PhDr. Václav Drška, Ph.D.

Rád bych co nejvřeleji poděkoval svému školiteli panu doc. PhDr. Václavu Drškovi, Ph.D. za jeho ochotu, trpělivost a odborné rady v průběhu vedení této bakalářské práce. Dále bych chtěl poděkovat za přínosné konzultace i profesoru Xavieru Hélarymu z Université Jean Moulin Lyon 3 a panu prof. PhDr. Martinu Nejedlymu, Dr. z Ústavu českých dějin FF UK. Velký dík patří i studentovi světových dějin a mému kamarádovi Bc. Martinu Ročkovi za jeho podnětné rady, a mé rodině za trpělivost a podporu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 7. srpna 2017

.....
Jméno a příjmení

Abstrakt:

Předkládaná práce se zabývá vnímáním rytířského ideálu na pozadí pozdní fáze stoleté války ve Francii, a to zejména, jak ho chápali a předkládali urozené společnosti francouzští a burgundští kronikáři – jmenovitě především Enguerrand de Monstrelet a Gilles le Bouvier, herold z Berry. Cílem práce je alespoň přibližně konkretizovat naše leckdy abstraktní představy o rytířském ideálu, a odpovědět na otázku, zda v průběhu války došlo v jeho vnímání k nějakým posunům. Pro snazší orientaci v tématu a pro pochopení dobových událostí se první část práce věnuje příčinám a průběhu stoleté války, a osudům kronikářů, jejichž závěry bakalářská práce zkoumá. Další část studie seznamuje se vznikem a vývojem hlavně anglo-francouzského rytířstva a pojmu rytíře jako takového. Zároveň se zamýšlí nad rytířským ideálem – co vlastně znamenal pro tehdejší společnost a proč vůbec vznikl. Konečně poslední a nejrozsáhlejší část popisuje a rozebírá jednotlivé rytířské ctnosti a prohřešky vůči nim převážně na bitevním poli, tak jak je kronikáři zaznamenali.

Klíčová slova:

Středověk, stoletá válka, Francie, Anglie, Burgundsko, Armagnacové, rytíř, rytířský ideál, propaganda, rytířství

Abstract:

The presented B.A. thesis pursues the viewing of the Knight as an ideal figure during the later phase of the Hundred Years' War in France as depicted by the chroniclers Enguerrand de Monstrelet and Gilles le Bouvier, herald of Berry who presented this ideal to the noble public. A primary aim of the study is therefore to specify oftentimes abstract ideas of the knight as an ideal that the society of the time embraced. Furthermore, this thesis attempts to answer the question whether there was any development in the perception of the ideal as the war progressed. To facilitate the understanding the events of the Hundred Years' War, the first part of the study focuses on the causes and development of the War, and on the role of the chroniclers. The second part then presents the origins and evolution of the western chivalry and the concept of the knight as such. In addition, it also attempts to reflect upon the knight as an ideal – what it meant for the aristocratic society and why it was created. The third and most detailed part discusses, in particular, knightly virtues and their violation mainly on the battlefield as recorded by the chroniclers.

Keywords:

Middle Ages, Hundred Years' War, France, England, Burgundy, Armagnacs, chivalrous ideal, propaganda, chivalry

Obsah

Úvod.....	7
Stěžejní literatura	8
1. Dobové a faktické pozadí tématu.....	10
2. Kronikáři první poloviny 15. století	15
3. Kdo je středověký rytíř?	17
3.1 Rytířský ideál	20
4. Necouvneš před nepřítelem	25
4.1 Problematika ústupu	32
5. Rytířská věrnost a věrolomnost	34
6. Zajetí a čestná kapitulace	40
6.1 Rytířská velkorysost	43
Závěr	45
Prameny	47
Použitá literatura	48

Úvod

Již od dětství mě zajímalo poslouchat vyprávění o slavných skutečích krále Artuše a chrabrých rytířů Kulatého stolu. Představa švarného rytíře v blyštivé zbroji s mečem či dřevcem, který se v sedle svého koně bije pro čest dámy, jíž se zaslíbil, ve mně rozdmýchávala touhu se podobným rytířem-gentlemanem stát. Když jsem pak před několika lety pročetl život rytířského panovníka svatého Ludvíka od francouzského historika Jacquese Le Goffa, mé přání následovat – i když jen mezi řádky – idealisticky smýšlející (ač patrně zároveň i dosti idealizované) rytíře středověku jen vzrostlo.

Výběr tématu mé bakalářské práce zároveň ovlivnily osudy aktérů stoleté války, v jejichž jednání se snoubila jistá naivita a idealismus pravých rytířů s velkou mírou pragmatičnosti, jež byla tak vlastní profesionalizujícím se válečníkům pozdního středověku a raného novověku. Lákalo mě pokusit se zachytit rytířské skutky nebo ty činy, jimiž se historičtí rytíři zpronevěřovali hodnotám předobrazu ideálního rytíře. To vše na pozadí jakoby nikdy nekončící kruté války, jež vyčerpala zemi i její obyvatele.

Mým záměrem je rovněž prozkoumat, zda, a jakým způsobem se průběh a trvání války podepsalo na vnímání a dodržování rytířských hodnot přímými účastníky tohoto konfliktu, tj. nejen králi a vévody, ale i rytíři a dalšími urozenými bojovníky na bitevním poli, a odpovědět na otázku, jestli v posuzování ctnostných hodnot zároveň vývojem došlo k jistým posunům. A konečně, cílem této práce je i alespoň přibližně konkretizovat leckdy abstraktní sdílené představy o rytířském ideálu a pokusit se zodpovědět otázku, jak jednotliví kronikáři tento ideál posuzovali, interpretovali a předkládali urozené válečnické společnosti pozdního středověku, jež tyto rytířské činy následně nějak chápala, kvitovala či odsuzovala. Součástí mého výzkumného záměru je pak i pokusit se přispět k poznání toho, jakou roli hrála v interpretaci ideálu zainteresovanost kronikářů ke straně jejich plátců, tedy táboru francouzskému či anglickému, respektive burgundskému.

Stěžejní literatura

V práci jsem vycházel z dvojice kronikářů druhé poloviny stoleté války Monstreleta¹ a Gillesse le Bouviera,² jejichž kroniky byly znovu několikrát editovány a vydány, naposledy koncem 19. století ve Francii. Na Monstreletovo dílo pak navazuje jeho pokračovatel Lefèvre de Saint Rémy,³ jehož kroniku však používám jen doplňkově. Kroniky všech tří autorů zůstávají i v „novém“ vydání ve staré francouzštině 15. století. Pro práci s textem a jeho porozumění jsem proto využíval společného projektu Národního centra pro vědecký výzkum (CNRS) a Univerzity Nancy 2 DMF: *Dictionnaire du Moyen Français* ve verzi z února 2016.⁴ Následné hrubé překlady, které se v textu objevují, jsou z důvodu absence českého oficiálního překladu mé vlastní a jedná se tak o moji interpretaci textu. Z anglických pramenů jsem pro jejich fragmentaci a mou neznalost mnoho nečerpal, a i když se v latině vyskytují např. původní *Gesta Henrici Quinti*, v této práci jsem se rozhodl pouze pro francouzské prameny.

Mimo hlavní prameny bylo při výběru literatury třeba probrat množství literatury, neboť úzké zaměření mé bakalářské práce nedovolovalo použít (anebo jen zčásti) studie a knihy, jež pojednávají převážně o rytířích a chápání dokonalého rytířství v raném středověku. Další překážkou pro uskutečnění práce byla nedostupnost zajímavých titulů, jež se často nacházely v archivech a knihovnách za oceánem bez možnosti je sehnat jinak. Na následujících řádcích zmíním monografie a studie, jež měly pro tuto práci největší význam, ať už tím, že jsem z nich citoval, nebo jako přehledy.

Nejpřínosnější pro můj záměr byla vynikající práce především o rytířské cti a odvaze v pozdním středověku na francouzském stoletém válečnickém poli od ředitele centra mediévistických studií při University of York Craiga Taylora, *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France*.⁵ Lepší knihu, která by tak přehledně a s množstvím odkazů popisovala rytířské ctnosti pozdního středověku, jsem nenašel. Znalosti o rytířích nejen pozdního středověku jsem doplňoval knihou *Rytíři a rytířství ve středověku* od Jeana Floriho, jež vyšla francouzsky i v českém překladu.⁶ Jak by se měl správný rytíř chovat, jsem posuzoval především z opoznámkovaného a zkráceného vydání „příručky pro rytíře“ od Geoffroye de Charny *A*

---

¹ Hlavně MONSTRELET, E. de, *Chronique*, éd. Louis Douët d'Arcq, 4.díl, Renouard, Paris, 1860.

² BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, C. Klincksieck, Paris, 1979.

³ SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, 1. a 2.díl, F. Morand, Paris, 1876.

⁴ DMF: *Dictionnaire du Moyen Français*, verze 2016 (DMF 2016). ATILF – CNRS & Université de Lorraine, [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné z: <http://www.atilf.fr/dmf>.

⁵ TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

⁶ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, Vyšehrad, Praha, 2008.

*knight's own book of chivalry/ historical introduction by Richard W. Kaeuper.*⁷ Co se týče historicko-politické situace ve Francii a Burgundsku ve 14. a 15. století, vycházel jsem ze dvou výborných knih Bertranda Schnerba *Armagnacs et les Bourguignons*⁸ a *L'État bourguignon*.⁹ Dále mi byl přínosem přehled od Anne Curry *The Hundred Years ' War*.¹⁰ Konečně na heslovitou *Encyclopedia of the Hundred Years War* jsem se obracel pro radu, když jsem potřeboval něco upřesnit, ať už to byly bitvy, postavy nebo smlouvy stoleté války.¹¹

---

⁷ CHARNY, G. de, *A knight's own book of chivalry/ historical introduction by Richard W. Kaeuper*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2005.

⁸ SCHNERB, B., *Armagnacs et Bourguignons: La maudite guerre 1407–1435*, Perrin, Paris, 2009.

⁹ SCHNERB, B., *L'état bourguignon*, Perrin, Paris, 2014.

¹⁰ CURRY, A., *The Hundred Years ' War*, Osprey, Oxford, 2002.

¹¹ WAGNER, J.A., *Encyclopedia of the Hundred Years War*, Greenwood Press, Newport, 2006.

1. Dobové a faktické pozadí tématu

Abych se mohl věnovat rytířským skutkům na pozadí stoleté války, musím nejdříve nastínit, o jaký konflikt se vlastně jedná. Kvůli časové i územní rozsáhlosti války jsem se rozhodl popisovat pouze události ve Francii, respektive v zemích Burgundského vévodství. Konflikty náležející ke stoleté válce však můžeme najít i v Itálii, Nizozemí, Skotsku a Španělsku, jichž se zúčastnily jednotky z různých koutů Evropy. Stále se však jedná o velmi široké téma, proto příčiny a průběh stoleté války popíši jen stručně. O něco větší pozornost pak věnuji závěrečné fázi války, tedy zhruba od roku 1400, neboť je pro tuto práci klíčová.

Soupeření států Anglie a Francie se datuje téměř od nepaměti, nicméně pro stoletou válku je důležité datum 1337, kdy Filip VI. Francouzský, první král z dynastie Valois, zkonfiskoval Akvitánské vévodství společně s Guyenne, jejichž vlastníkem – a zároveň leníkem francouzského panovníka – byl anglický král Eduard III. K zabavení obou vévodství došlo pod záminkou, že Eduard poskytl politický azyl nepříteli francouzského koruny Robertovi z Artois. Podle fiktivní *Přísahey na volavku* měli právě Robert s Eduardem složit slib, že dobudou Francii.¹² Tak či onak, Eduard III. v reakci na konfiskaci svého vévodství na kontinentě a potyčkám na hranicích v Gaskoňsku vypověděl lenní slib a poslušnost francouzskému králi. A co více, zpochybnil nárok Filipa VI. na královský trůn, který si začal sám nárokovat.¹³ Je možné, že si Eduard svým nárokem chtěl jen vynutit úplnou nezávislost Akvitánie, případně Anjou a Normandie. Jeho nárok byl však samozřejmě odmítnut a namísto snahy o vyřešení konfliktu mírovou cestou, začaly se obě strany chystat do války, jež měla zachvátit téměř půl Evropy a trvat více jak sto let. Anglický král tedy nelenil a začal organizovat vícero vojenských akcí v bretaňském vévodství, a zvláště v Normandii, odkud se vydal na tažení po Francii, pleníce a plundrující okolní zemi, aby tak přinutil tamní obyvatele myslet si, že jim a jejich majetkům nedokáže francouzský panovník zajistit dostatečnou ochranu. Zároveň se Eduard připravoval na větší bitvu se silami protivníka, kterou roku 1346 u vesnice Kresčak konečně svedl. I když byli Angličané citelně přečíslení, dobrá obranná pozice a smrtící salvy lučištníků kosících koně francouzského rytířstva ve zbrklém čelním útoku zaručily anglické vítězství, jež zároveň otevřelo volnou cestu na bohaté Calais. Obsazení tohoto důležitého města z něj umožnilo vytvořit silnou námořní a vojenskou základnu, kterou Eduard zalidnil anglickými kolonisty, když odtud předtím vyhnal původní

---

¹² WAGNER, J.A., *Encyclopedia of the Hundred Years War*, str. 271.

¹³ Důvod k tomu měl – jeho matka Isabela Francouzská byla totiž dcerou Filipa Sličného a sestrou Karla IV., posledního Kapetovce, jenž zemřel roku 1328 bez mužských nástupců. V otázce následnictví měl však tehdy mladý Eduard III. smůlu, neboť Filipa VI. uznala králem většina baronů.

obyvatelstvo. I přes různá úskalí během války byli Angličané schopni toto město díky přísunu posil a zásob udržet až do roku 1558.

V následujících letech po dobytí Calais pozdržely bouřící konflikt papežské mírové zásahy, jež vedly k příměří. Své udělal také mor řádící v té době v Evropě a tenčící se anglický královský poklad.¹⁴ Když francouzský král Filip VI. a pak jeho nástupce Jan II. Dobrý na začátku padesátých let přerušili křehké příměří sérií útoků v Poitou, odpověděl mezi lety 1355–1356 Eduardův stejnojmenný syn dlouhotrvajícím, ale rychlým nájezdem, který je znám jako *chevauchée*, tedy kavalkáda. Černý princ, jak byl později následník anglického trůnu nazýván, vyrazil z Bordeaux a vedl své plundrující vojsko do Languedocu, především na panství hraběte z Armagnaku. Dokázal se obratně vyhýbat silněji opevněným místům, stejně jako sbírající se francouzské armádě, jež ho měla zastavit. K rozhodující bitvě však přece jen došlo při Princově návratu roku 1356 u Poitiers, kdy Angličané nejen že dokázali porazit francouzské vojsko za podobných okolností jako u Kresčaku, ale zajali i samotného Jana Dobrého. Anglický král Eduard III. si tak později roku 1360 mohl v mírové smlouvě z Brétigny diktovat podmínky, jež byly pro francouzskou stranu zdrcující. Angličané získali skoro polovinu Francie, tedy svrchovanou vládu ve zvětšené Akvitánii, Calais, Ponthieu a Poitou a navíc 3 miliony zlatých dukátů jako výkupné za krále Jana. Anglický panovník si na oplátku přestal nárokovat francouzský trůn, čímž uznal právo francouzského krále na vládu.

Otázka kastilského nástupnictví, ve kterém intervenovaly obě strany, však opět rozčeřila vzájemné vztahy, které už tak byly napjaté vzájemnými šarvátkami na hranicích. Když následně Angličané zvýšili výběr daní v Akvitánii, začala si hrabata Albret a Armagnak stěžovat u dvora francouzského krále Karla V., který využil svého práva jako suverén obou baronů a roku 1369 zkonfiskoval anglické državy. Eduard III. reagoval opětovným vznesením nároku na francouzský trůn, a tak nová fáze války byla nevyhnutelná. Toto období mezi lety 1369 a 1399 znamenalo sérii francouzských územních vítězství díky Bertrandu du Guesclinovi, maršálkovi francouzských vojsk, který taktikou podobnou té Černého prince získal zpět většinu území, jež Francouzi ztratili v předchozích desetiletích. Angličané naopak nebyli i přes dobrou organizaci a disciplinovanost schopni účinně bránit roztáhlou bitevní linií,¹⁵ čehož du Guesclin opakovaně využil ať už vojenským úsilím či úplatky a tlakem na obyvatelstvo.

---

¹⁴ SEIBT, F., *Lesk a bída středověku*, Mladá fronta, Praha, 2000, str. 268–269.

¹⁵ CURRY, A., *The Hundred Years' War*, str. 53.

Od devadesátých let 14. století však rostlo napětí a rivalita mezi dvěma nejmnocnějšími muži francouzského království. Byli jimi burgundský vévoda Jan Nebojácny, který byl zároveň bratrancem francouzského krále, a vévoda Ludvík Orleánský, jenž měl ke královi nejbliže, protože byl jeho bratrem. Tito dva faktičtí správci Francie soupeřili o to, kdo bude vykonávat vládu v království v časech, kdy francouzský král Karel VI. opakovaně upadal do stavů šílenství a byl neschopen vládnout.¹⁶ Vzájemné neshody nakonec došly tak daleko, že vévoda burgundský nechal Ludvíka roku 1407 zavraždit. Jan Nebojácny vzápětí unikl trestu útekem z Paříže. Posléze se nechal králem omilostnit, v důsledku čehož začala brzy nato válka mezi přívrženci Burgundského vévodství a pařížskými měšťany na jedné straně a spojenci Ludvíka Orleánského, kteří byli díky jednomu ze svých vůdců známi jako Armagnakové, na straně druhé. Než bylo dosaženo jakési dohody mezi oběma stranami, o kterou se snažil i sám Karel VI. během svých lucidních stavů, oba znepřátelené tábory postupně požádaly o anglickou vojenskou podporu. Francouzská válka princů řádně oslabil vnitropolitickou situaci a mělo být ještě hůř. Anglický král Jindřich V. totiž využil francouzské roztržičnosti, a když v říjnu roku 1415 dobyl důležitý normanský přístav Harfleur v ústí Seiny, započal bleskové válečné tažení, které bylo zakončeno rozhodným vítězstvím v bitvě u Azincourtu. Bitva se odehrála podle podobného scénáře, jako již zmíněné předchozí důležité bitvy. Ačkoli byli Angličané přečísleni, jejich sázka na lučištníky a pěchotu chráněnou obrannými kůly se tvář v tvář bezhlavému útoku sebevědomého a idealistického francouzského rytířstva ukázala být správnou volbou. I přesto, že Jindřich vyhrál, nebyl si v tuto chvíli ještě jistý svou situací. A protože se obával nového francouzského útoku, nařídil pobít kromě několika nejurozenějších všechny zajatce.¹⁷ Po tomto velkém vítězství však už anglický král vážněji ohrožen nebyl a do čtyř let se tak klíčové body Normandie včetně jejího hlavního města Rouen nacházely pevně v anglických rukou. Vývoje situace a postupu Angličanů využil Jan Nebojácny, který svými jednotkami obsadil Paříž, „v zájmu království“ vyhnal Armagnaky a zmocnil se šíleného francouzského krále. Vévoda však současně nepřestal vyjednávat s protistranou o míru, což ho nakonec stálo život, když byl zavražděn při rozhovorech s korunním princem Karlem a armagnackou stranou na mostě v Montereau-sur-Yonne v září roku 1419. Tento vývoj událostí však nevyhnutelně vedl k anglo-burgundské alianci, jež byla stvrzena anglo-francouzským mírem z Troyes roku 1420. V mírové smlouvě tak byl *takzvaný Dauphin*¹⁸ vyděděn a Jindřich V. Anglický se stal

¹⁶ K počátkům a průběhu královny nemoci např. ŠMAHEL, F., *Diví lidé*, Argo, Praha 2012, str. 183–198.

¹⁷ Mezi ušetřenými šťastlivci se nacházeli například vévodové Bourbon a Orléans.

¹⁸ Ve francouzštině hanlivé „*soi disant*“ znamenající fakt, že titul dauphina uznávali pouze věrní prince Karla.

regentem a dědicem Karla VI. Zároveň se oženil s Kateřinou, dcerou francouzského krále a zavázal se – stejně jako nový burgundský vévoda Filip Dobrý – neuzavřít separátní mír s nepřítelem a pomstít smrt vévody Jana.¹⁹

Jindřich V. se však králem Francie nikdy nestal, neboť zemřel krátce nato v srpnu 1422. Francouzský král ho pak o dva měsíce později následoval. Novým králem, se stal teprve devítiměsíční Jindřich VI., potomek ze svazku s Kateřinou Francouzskou. Po dobu jeho nezletilosti se vlády nad Francií jako regent ujal bratr zemřelého krále Jan z Lancasteru, vévoda z Bedfordu. Ten kromě Gaskoňska ovládal převážně sever Francie, zatímco jižní část byla věrná dauphinovi Karlovi. Následující roky konfliktu charakterizovalo střídavé štěstí obou stran ve vzájemných srážkách. Angličanům se sice v letech 1423 a 1424 v bitvách u Crévantu a Verneuil podařilo zničit početný skotský kontingent, bojující v dauphinových službách, ale už v polovině roku 1429 byli – z části také kvůli odchodu burgundských spojenců – donuceni Janou z Arku zrušit několikaměsíční obléhání města Orléans. Vzápětí vojsko Dauphina a Panny, jak byla Jana nazývána,²⁰ porazilo Angličany v dlouho vyrovnané bitvě u Patay, kde byli zároveň zajati dva vrchní angličtí velitelé Suffolk a Talbot, hrabě ze Shrewsbury. Tímto vítězstvím se korunnímu princovi otevřela volná cesta do Remeše, kde byl 17. června 1429 jako Karel VII. úspěšně korunován francouzským králem. I když se o rok později podařilo Burgundcům zajmout Janu z Arku, kteří ji vzápětí předali Angličanům k inkvizičnímu procesu v Rouenu, a koncem roku 1431 byl v Paříži korunován Jindřich VI., jenž tak svou osobou jako první spojil království anglické i francouzské, věci se pro Angličany jen zhoršovaly. Roku 1435 dal burgundský vévoda Filip Dobrý veřejně najevo své úmysly, když se ve smlouvě z Arrasu připojil ke Karlu VII., čímž ho také uznal za jediného krále Francie. Naštěstí pro anglické síly bylo burgundské nepřátelství spíše jen váhavé, neboť se omezilo v podstatě jen na krátkodobé obléhání Calais. Navíc, jak píše burgundský kronikář Monstrelet, neváhali se burgundští páni i po uzavření příměří mezi vévodou a francouzským králem spolčovat se svými bývalými anglickými spojenci a v jejich barvách napadat Francouze.²¹ Pro pořádek je ale třeba říci, že i oni vraceli Burgundským stejnou mincí, když je považovali za Angličany, jak píše kronikář.²² Domnívám se, že rok 1435 je pro závěrečnou fázi stoleté války klíčový, neboť uzavřením smíru s Filipem Dobrým se Karlovi otevřela možnost prohlásit vítězství nad Angličany za národní zájem. Možnost této interpretace

---

¹⁹ SCHNERB, B., *L'état bourguignon*, str. 175.

²⁰ Např. BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 133.

²¹ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, éd. Louis Douët d'Arcq, 4.díl, str. 363.

²² Tamtéž.

nepřímo potvrzuje i Jean Favière.²³ Karlovi VII. se očividně toto rozhodnutí vyplatilo, protože jen o rok později mu své brány otevřela Paříž, a válka toho roku neskončila jen kvůli velkému přísunu posil z Anglie. V květnu roku 1444 se obě strany dohodly na příměří z Tours, čehož francouzský král využil k reformě armády a důkladné přípravě na další boje. Angličané oproti tomu udělali něco zcela nepochopitelného, když snížili počty posádek na kontinentě, a naopak zvýšili daně v již tak válkou vyčerpané Normandii. To jim na popularitě nijak nepřidalo a francouzské vítězství tak bylo jen otázkou času. Když roku 1449 jeden z anglických velitelů vyplenil bretaňské město Fougères, považoval to Karel VII. za konec příměří, neboť ho tamní vévoda požádal o pomoc. Obnovení bojů zastihlo Angličany naprosto nepřipravené. Začátkem roku 1450 padla po bitvě u Formigny do rukou Francouzů celá Normandie včetně hlavního města Rouenu, kde byli Angličané domácím obyvatelstvem přinuceni kapitulovat. Roku 1453 pak Francouzi získali i Gaskoňsko, poté co porazili u Castillonu anglické vojsko a z celého anglického království tak ve Francii zbylo jen mocně opevněné Calais, Toto severofrancouzské město se jen díky posilám a zásobám udrželo až do roku 1558, kdy padlo zcela zbytečně.²⁴

---

²³ FAVIÈRE, J., *La guerre de cent ans*, Fayard, Paris, 1998, str. 577.

²⁴ ROSE, S., *Calais: An English Town in France 1347–1457*, The Boydell Press, Woodbridge, 2008, str. 155.

2. Kronikáři první poloviny 15. století

Pro závěrečnou fázi stoleté války, tedy od roku 1400 přibližně do roku 1455 poskytují nejvíce podložených informací dva doboví kronikáři, i když částečně ve své práci čerpám i z dalších pramenů. Pro badatele je situace o to lepší, protože byť oba byli z dnešního pohledu Francouzi, každý z nich stranil jinému táboru a popisoval tak vývoj událostí z pohledu té strany, ke které náležel. Prvním kronikářem, kterého představím, je Gilles le Bouvier, řečený herold z Berry. Nenechme se zmýlit, heroldové v této fázi středověku již kvůli klesající oblíbenosti turnajů nesloužili primárně jako znalci erbů, nýbrž jako kronikáři a poslové mocných šlechticů.²⁵ Bouvier jako jeden z autorů Velkých francouzských kronik, o jehož původu víme jen to, že se narodil asi v roce 1386 ve vévodství Berry. Začátkem patnáctého století se vydal hledat štěstí do Paříže. Pravděpodobně delší dobu stranil orleánské, respektive armagnacké straně, neboť se roku 1420 nacházel jako kronikář ve službách dauphina Karla. Ve své kariéře stoupal výš, roku 1425 připravoval smlouvu ze Saumuru mezi korunním princem a Janem V. Bretaňským. Když Karel VII. triumfálně vstoupil o jedenáct let později do Paříže, Gilles le Bouvier ho doprovázel. V druhé polovině čtyřicátých let byl vyslán do Lotrinska usmiřovat znepřátelenou šlechtu. Dále je nám známo, že mezi lety 1440–1450 podnikl mnoho cest po Evropě a Blízkém Východu, aby zaznamenal šlechtické erby a uchránil je tak od zmizení. Navštívil Arménii, Trapezuntské císařství, ale i Čechy nebo Irsko. Koncem čtyřicátých let byl členem poselstva, jež se ubíralo do Říma k papeži Mikulášovi V. jednat o papežském schizmatu. Naposledy je Berry zmíněn v roce 1454, i když se předpokládá, že byl v královských službách ještě rok nebo dva.²⁶ Mezi jeho hlavní dílo patří *Kroniky krále Karla VII.*, jež byly napsány asi v roce 1455, a předpokládá se, že byly vydány roku 1476, i když dohady se liší.²⁷ Ačkoliv se jedná o panegyriku, tedy veskrze oslavnou řeč na dobu a vládu francouzského krále, autor je přes občasnou nepřesnost dobře znalý situace a poskytuje důležité detaily k vojensko-politickým událostem. Ačkoliv Herold patří mezi nejlépe informované vypravěče, některé jeho výklady vyznívají spíše jako domněnky. Už proto, že většině událostí, jež popisuje, přítomen nebyl, a čtenářům je tak předkládá z druhé ruky.²⁸

Pokud o původu herolda z Berry víme jen málo, pak o dalším kronikáři jménem Enguerrand de Monstrelet toho víme ještě méně. Všichni kronikáři mají nicméně společné, že

---

²⁵ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. XXXI.

²⁶ MOLINIER, A., *Les sources de l'histoire de France des origines aux guerres d'Italie (1494)*, roč. 4, č. 1, A. Picard et fils, Paris, 1904, str. 242–243.

²⁷ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 1.

²⁸ Tamtéž, str. XLI.

pocházeli z řad nízké francouzské či burgundské šlechty. Monstrelet byl pravděpodobně nemanželským synem zemana z Montreletu, vesnice v Pikardii. Narodil se kolem roku 1395 a zemřel někdy okolo 1453. Jeho jméno se objevuje v zápisech z Cambrai a Cambrésis vždy společně se šlechtickým titulem *gentille homme* a také panoš.²⁹ Zastával mnohé posty ve službách burgundského vévody Filipa Dobrého, byl například purkrabím hradu v Ponthieu, koncem čtyřicátých let rychtářem kapituly při kostele v Cambrai, posléze ve Wallincourtu. Svou kroniku, jež je hlavním zdrojem poznatků o 1. polovině 15. století,³⁰ věnoval Janovi II. Lucemburskému, hraběti z Ligny. Sám sebe považoval za pokračovatele velkého Froissarta – svou kroniku začíná rokem 1400 v době, kdy Froissart své dílo končí. V Monstreletových textech je dobře znát náklonnost k burgundským vévodům, hrabatům ze Saint-Pol a zároveň nepřátelství ke stoupencům krále Karla VII.

Posledním kronikářem, který se ve své *Chronique ou Histoire de Charles VI, roy de France* sice věnuje z burgundského pohledu stejným událostem a z Monstreleta až do roku 1428 čerpá, je Jean Le Fèvre de Saint-Rémy, někdy přezdívaný Toison d'Or. Svým odlišným pohledem nicméně čtenáři poskytuje zajímavé srovnání. Události, jež převzal od Monstreleta navíc někdy interpretuje poněkud jinak než jeho předchůdce a umožňuje tak alternativní náhled na události během stoleté války.³¹

---

²⁹ MONSTRELET, E. de, *Chroniques d'Enguerrand de Monstrelet*, ed. BOUCHON, J. A., 1. díl, str. 4.

³⁰ K některým událostem, jako například rozhovor Filipa Dobrého se zajatou Janou z Arku, podává Monstrelet přímé svědectví.

³¹ Vycházím z SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, 1. a 2. díl, F. Morand, Paris, 1876.

3. Kdo je středověký rytíř?

Dalo by se odpovědět jednoduše, že se jedná o prvotřídního jízdního válečníka, který se nejen pro svou ničivou sílu na bojišti a chrabrost stal symbolem pro celý středověk. Ale tím si zdaleka nemůžeme odpovědět na vše. Od prostých jízdních válečníků se rytíři liší tím, že dodržovali určitý etický kodex cti, k němuž se hlásila celá tehdejší urozená společnost, a tudíž rytíře spojovalo vědomí společné příslušnosti ke společenské elitě.³² Obecně platí, že pojem „rytíř“ dnešnímu člověku konotuje zpravidla čestné hodnoty, a především urozený původ. Nebylo tomu však od počátku. Původně – zvláště v německém *ritter*, respektive anglickém *cniht*, ale i přejatém českém raně středověkém významu *knecht* – symbolizovalo toto slovo podřízený stav sluhy nebo jen ozbrojeného pacholka.³³ Latinský výraz *militia* zase původně označoval armádu jako takovou a ani *miles* neodkazoval na rozdíl mezi jezdcem a pěšáky až do 11. století, kdy tento výraz nabývá významu elitního jízdního bojovníka. O století později se tímto výrazem rozumí těžký jezdec již výhradně.³⁴ Skrz církví prosazovaný motiv služby se z jezdce stává *miles Christi*, jenž má podle jejího učení chránit slabé a bezbranné.³⁵ Díky tomuto poslání tak pojem rytíř nabývá i konotace spojené se ctí a urozeností,³⁶ neboť všichni *milites* jsou zároveň i *domini*, tedy šlechtického stavu.³⁷ Podle francouzského historika Jeana Floriho tak od této doby lze v kronikách beze vší pochybnosti překládat výraz *miles*, respektive plurální *milites* jako rytíři.³⁸ V průběhu středověku se nahlížení na rytíře a jeho využití nejen na bitevním poli měnilo, avšak ideál zůstal stejný. Jak ještě podrobněji nastíním níže rytířská etika se stávala čím dál přísnější úměrně tomu, jak se zvyšovala všeobecná snaha dosáhnout naprosto bezúhonného chování. Tímto způsobem se hranice mezi hrdiny fiktivními a těmi skutečnými zmenšovala tak markantně, až dnes není mnohdy pro běžného čtenáře snadné rozpoznat ty skutečné rytíře, jež jsou předlohou literárním hrdinům *chansons de gestes*.

Jak již bylo řečeno, s postupem času se rytířstvo – a rytířství jakožto pojem, který vyjadřoval pocit sounáležitosti s určitými hodnotami – institucionalizovalo. Zpočátku šlo o osoby různého původu, jimž se však dostalo možnosti společenského vzestupu skrz vojenskou

---

³² FLORI, J., *Richard Lví srdce: Král a rytíř*, Argo, Praha, 2016, str. 339.

³³ Tamtéž, str. 228.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ SOUKUP, P., *Ideál křesťanského rytířství ve středověkých Čechách*, Praha, 1999. Vedoucí práce František Šmahel, str. 10.

³⁶ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 59.

³⁷ CONTAMINE, Ph., *Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Age*, in: *Francia – Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, díl 4., Deutschen Historischen Institut, Paris, 1976, str. 258.

³⁸ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 227.

službu u královských či hraběcích úředníků. Podle Floriho nelze s jistotou říci, že se už od počátku jednalo o urozence. Dokonce ani to, že by tito „profesionální“ jízdní bojovníci měli v 10. a 11. století status svobodných mužů.³⁹ Jisté je, že se z těchto elitních válečníků stalo jakési bratrstvo sobě rovných válečníků bojujících převážně koňmo, jimž na bitevním poli nebylo v té době rovno a jimž za normálních podmínek na planině nebyl po větší část středověku s to účinně čelit žádný jiný typ jednotky. Dominance těžkého rytířského jezdeckva na bitevním poli také posilovala sebevědomí vlastní pěchoty. Jednalo se však o dvousečnou „zbraň“. Jakýkoliv nezdar jízdy se totiž mohl stát fatálním pro celé vojsko.⁴⁰ Důležité bitvy stoleté války tak byly často rozhodnuty právě kvůli rytířům, jejichž špatná koordinace s ostatními oddíly, respektive pohrdání pěšáky a přehnaná sebedůvěra ve vlastní síly a možnosti zapříčinily francouzské porážky u Kresčaku 1342, Poitiers 1356 a u Azincourtu roku 1415.⁴¹ Nadřazenost rytířstva posilovala také exkluzivita rytířského stavu, neboť nejpозději od 13. století se stalo nutností, aby byl aspirant na rytířský titul a ostruhy z urozeného rodu. Lidé neurozeného stavu tak až na výjimky ztratili možnost mezi tyto elitní bojovníky patřit, i když i nadále tvořili neodmyslitelnou, a zároveň podceňovanou složku všech vojsk. Přes vývoj rytířstva jakožto určité válečnické části společnosti však podle Philippa Contamina dochází již od vrcholného středověku k postupnému snižování počtu nositelů rytířského titulu. Tento úbytek sice nebyl konstantní a občas docházelo i k navýšení početních stavů rytířů, rozdílů jsou nicméně zřejmé. Pro představu – v armádě francouzského krále Karla VII. tvořili rytíři už asi jen tři setiny celkového stavu vojska.⁴² Nabízí se několik důvodů, proč tomu tak bylo. Jedním z nejbanálnějších je například prostý fakt, že se potomci rytířů zkrátka zapomněli kvůli jiným povinnostem nechat pasovat. Dalším je pragmatičnost urozených vrstev.⁴³ Rytířský titul byl totiž stále více jen čestný, a kromě toho nenabízel nic víc než společenské uznání. Naopak přinášel svému nositeli řadu povinností a vojenských závazků.⁴⁴ I přes jistou víru v ideály a touhu patřit mezi elitu si navíc mnoho chudých šlechticů nemohlo pasování na rytíře dovolit už proto, že jejich rozpočet zatěžovalo kvůli svým nárokům na pompu a reprezentaci.⁴⁵ Pro dosažení nejen bojového uznání, ale i získání

---

³⁹ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 60.

⁴⁰ Tamtéž, str. 98.

⁴¹ PRESTWICH, M., *Miles in Armis Strenuus: The Knight at War in: Transactions of the Royal Historical Society*, č. 5, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, str. 214. Dostupné zde: <http://www.jstor.org/stable/3679334>.

⁴² CONTAMINE, Ph., *Francia*, str. 261.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ HABART, P., *Ideál rytíře v středověkých narativních pramenech a jeho funkce v křížových výpravách: /konec 11. - konec 13. století/*. Praha, 1996. Vedoucí práce Václav Drška, str. 115.

úřadů a funkcí navíc nikdy nebylo třeba mít rytířský titul. Nemálo srážek a bitev stoleté války tak kvůli výše zmíněným důvodům suplují za rytíře početně rozšířenější, avšak jen „pouzí“ poddůstojníci a panoši.⁴⁶ Šlechtický a rytířský ideál tak nakonec splývají v jedno. Tato norma chování zavazuje každého urozeného člověka, ať už je pasován či nikoliv.

---

⁴⁶ Jako „poddůstojníky“ překládám francouzský výraz „sergent“. Jednalo se často o neurozeného jezdce s těžkou výzbrojí a určitými velitelskými pravomocemi.

3.1 Rytířský ideál

V souvislosti s aristokratizací rytířstva a s vznikem jakési společenské vrstvy, která sdílela způsob boje a určité hodnoty, se nehledě na oblast původu začaly vyvíjet rytířská etika a jakýsi soubor názorů a představ, jak se má rytíř chovat. Dostát cti vlastní, svého rodu a svého suveréna za všech okolností. Tak by se dle mého úsudku dalo vystihnout myšlení správného středověkého rytíře. Tuto ideologii a etický kodex pomáhaly zvláště mezi 12. a 14. stoletím mimo učení církve vytvářet i hrdinské eposy, cestopisy, kroniky a dvorská lyrika. Hrdinové artušovských legend, Písně o Rolandovi, ale i dalších jako například epos o Girartovi z Rousillonu⁴⁷ byli buď fiktivní nebo i přes reálný základ dosahovali nadpřirozených schopností ve fantaskním světě a jejich činy a dobrodružství tak byly nadsazené. I tito literární hrdinové však měli své původní kořeny v reálném základě a autoři děl tohoto typu se nechali inspirovat skutečnými rytíři.⁴⁸ Mezi ty, kteří mohli sloužit za předobraz fiktivním nebo napůl fiktivním rekům a jejichž činy byly podnětem k mnoha oslavným básním, můžeme řadit anglického rytíře a věrného služebníka Jindřicha II. Viléma Maréchala, krále Richarda Lví srdce, francouzského maršálka stoleté války Du Guesclina, a mnohé další. Je vhodné současně poznamenat, že písně a romány vychvalují chrabré činy rytířů a všemožně přehánějí (což je nicméně vlastní téměř všem středověkým kronikářům a romanopiscům), nakonec však zkreslují obraz rytířských válečníků jen málo, jak poznamenává Jean Flori.⁴⁹ Jen díky tomuto literárnímu odkazu se mohlo dobové urozené publikum identifikovat s rytířskou kulturou a ztotožnit se s hrdiny příběhů. Smělejší rytíři se pak hrdinské činy mohli pokoušet napodobit. Důkazem nám mohou být zmínění slavní rytíři a králové.

Pokud čteme o skutcích rytířů v kronikách a v *chansons de gestes*, nabýváme dojmu, že se rytíři nejen vrcholného, ale i pozdního středověku pořád někam hnali nabiti ohromující energií ve snaze najít dobrodružství. Ať už jako bludní rytíři (*chevaliers errants*), kteří projížděli krajinou křížem krážem ve snaze narazit na nějakou podivnou příhodu, nebo jen proto, aby vykonali zvláštní hrdinské činy, jimiž by se mohli pyšnit při hostině mezi ostatními rytíři. Mnozí jsou zachyceni, jak se účastní náročných *chevauchée*, kdy byla zapotřebí důslednost a velká mobilita, nebo mnohaměsíčních obléhání, jež ne vždy měla jistý výsledek. Kde se v těchto vytrvalých válečnicích bralo jejich nadšení pro věc a nevyčerpatelná energie? Že by proto, aby nabyli větší moci či majetku, aby – jak píše Pavel Habart – „vyšli

---

⁴⁷ Např. MEYER, P. (ed.), *La légende de Girart de Roussillon*, H. Champion, Paris, 1884.

⁴⁸ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 83.

⁴⁹ Tamtéž.

z nicoty“?⁵⁰ Mnohdy se pro tuto svou snahu vyznačovali někteří jedinci i ztřeštěnou odvahou a nerozvážnou chabrostí. A to bez ohledu na věk či zkušenost.⁵¹ Toto zvláštní nutkání konat hrdinské činy, „trumfnout“ své druhy a skvělými skutky oslnit i své nepřátele lze podle Habarta přirovnat k lidskému dospívání nebo k chování primitivních národů, jež své city prožívají a dávají najevo daleko silněji a doslovněji.⁵² S tímto vysvětlením se však nelze úplně ztotožnit. Jak se snažím vysvětlit v této kapitole s přihlédnutím k textům de Charnyho a Honoré Boveta, autorů středověkých příruček pro rytíře, hnala tyto válečníky ke statečným činům spíše vůle zapudit všudypřítomný strach. To, co je formovalo a nutilo jednat, byl ponejvíce právě pocit sounáležitosti. Teorie degradace uvažování středověkého bojovníka na pouhý dětinský trumf nad jeho druhy se tak přijímá těžko.

I když má skutečnost k ideálnímu stavu ve většině případů daleko, přesto není od věci stanovit si při posuzování rytířského chování určitá pravidla a podle nich se pokusit postupovat při posuzování skutků těchto středověkých válečníků. Náhledů na rytířský ideál je několik a na následujících stranách s nimi ještě budu pracovat. Avšak nejznámější a zároveň nejstručněji formulovaný dekalog rytířského kodexu, jenž lze – i přes jeho diskutabilnost – z větší části uplatnit na rytířské skutky i ve stoleté válce, sestavil francouzský literární historik Léon Gautier ve svém díle *La Chevalerie*:⁵³

- 1) *Neochvějně budeš věřit všemu, co učí Církev a její příkázání budeš dodržovat*
- 2) *Budeš Církev chránit*
- 3) *Budeš mít soucit se slabými a budeš jejich stálým ochráncem*
- 4) *Budeš milovat svou rodnou vlast*
- 5) *Necouvneš před nepřítelem*
- 6) *Povedeš válku proti nevěřícím nelítostně a bez ustání*
- 7) *Poslušný budeš svému lennímu pánu a všem jeho příkazům, pokud nebudou v rozporu s božími zákony*
- 8) *Nezalžeš a vždy dodržíš své slovo*
- 9) *Budeš štědrý a štědrost prokazovat*
- 10) *Budeš obhájcem dobra a práva proti všem silám zla a bezpráví, a to vždy a všude*

---

⁵⁰ HABART, P., *Ideál rytíře v středověkých narativních pramenech a jeho funkce v křížových výpravách: /konec 11. - konec 13. století/,* str. 48.

⁵¹ Viz např. skon lorda Talbota in: BEAUCOURT DU FRESNE, G., *Histoire de Charles VII.*, díl 5., *Le Roi victorieux, 1449-1453*, Paris, Alphonse Picard, 1890, str. 274–275.

⁵² HABART, P., *Ideál rytíře v středověkých narativních pramenech a jeho funkce v křížových výpravách: /konec 11. - konec 13. století/,* str. 49 a 55.

⁵³ GAUTIER, L., *La chevalerie*, H. Welter, Paris, 1895, str. 33.

Gautierovu pojetí rytířství lze samozřejmě vytýkat jistý sklon ke zlehčování středověkého světa, který je podle něj rozdělen mezi tradiční rytířské hodnoty, kde dvornost a milosrdenství nejen k druhům ve zbrani překonává nástrahy pohanského a krutého zla. Tento kodex nelze navíc použít jako celek, když se boj proti nevěřícím omezoval jen na občasné střety s Osmanskými Turky a granadskými Maury nebo husity, a kteří do práce o ideálu ve stoleté válce logicky nepatří. Dalším téměř nepoužitelným pojmem jsou možná překvapivě témata ochrany a poslušnosti učením církve, jež se v mnou citovaných kronikách téměř nevyskytují nebo se netýkají rytířství, a tudíž nezapadají do tématu této práce. Jak jsem již nastínil, Gautierův kodex má sklony k přílišné romantizaci rytířství. Přesto nabízí v zásadě jediný ucelený přehled povinností středověkého rytíře.

Zásadní podstatou celého rytířského ideálu je smysl pro čest. Tato morální hodnota by měla z pravého rytíře vycházet a obklopovat ho. A on by tak měl svým příkladem ovlivňovat okolí k lepšímu. Správný rytíř je podle Frédérica Wittnera morálně vyspělý, nadřazený ostatním.⁵⁴ Čest dává svému „nositeli“ určitá práva. Může například vést k ospravedlnění některých činů, avšak klade tomu, kdo se jí honosí či o ni usiluje, především povinnosti. Pokud rytíř dostane nebo z vlastní vůle přijme úkol, jehož uskutečnění se jeví složité, nevděčné či nebezpečné, ani přes to všechno nemůže a nesmí od svěřeného úkolu upustit. „*Řečený hrabě z Vaudémontu přejížděl na malém koni podél svého rozvinutého šiku vládně promlouvaje ke všem, kdo k boji se připravovali, aby se bili jistě a statečně. Hrabě také přísahal, ať se sám na místě propadne, nebude-li nastávající bitva řádná a spravedlivá.*“⁵⁵

Rytíř se musí přirozeně vystavit zkoušce a nebezpečí a během bitvy boj vyhledat za každou cenu, ať už je jakákoliv. Podle této logiky je každé zdání strachu či váhavosti považováno za projev zbabělosti. Jak píše v kontextu bitvy Geoffroy de Charny, autor dobových příruček pro pozdvihnutí rytířské kultury a sám skvělý rytíř: „*Il vaut mieux mourir que laidement vivre*“.⁵⁶ Tedy že smrt na bojišti je lepší, než hanebný útěk a život v potupě. De Charny si byl vědom zdrcujícího faktu, že čest a prestiž francouzského rytířstva po bitvách u Kresčaku a u Poitiers notně utrpěla. Řešením a lékem bylo podle něj zavést exemplární chování a disciplinovanost v bitvě, a především zbavit se pochybností a strachu.⁵⁷ Jeho rady

---

⁵⁴ WITTNER, F., *L'idéal chevaleresque face à la guerre: Fuite et déshonneur à la fin du Moyen Âge*, Astrolabe, Paris, 2008, str. 28.

⁵⁵ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, díl 4., str. 463.

⁵⁶ CHARNY, G. de, *Livre de chevalerie*, in: LETTENHOVE, K. de, *Œuvres de Froissart – Chroniques*, roč. 1., Devaux, Bruxelles, 1873, str. 489.

⁵⁷ Tamtéž.

zapomenout na strach však mohou také vyústit v druhý „extrém“. Sebejistí (a)nebo pyšní rytíři, kteří strach nahradí přehnaným odhodláním a sebedůvěrou se mohou pošetile vrhnout i do takových nebezpečí, kde jen zbytečně přijdou o život.⁵⁸ Kvůli své posedlosti slávou či nezodpovědnému zaslíbení se někomu mohou bez rozkazu prolomit řady a ohrozit tak celé vojsko. Proto je podle Craiga Taylora třeba zbavit se nejen strachu, ale i přehnané sebedůvěry, a najít jakousi rovnováhu mezi oběma faktory.⁵⁹ Pro svou nerozvážnost a bezhlavou odvážnost přišel ostatně o život i tak vysoce postavený šlechtic, jako byl Thomas, vévoda z Clarence a vrchní velitel Normandie. Když se dozvěděl, že nedaleko místa, kde se právě se svým vojskem nacházel, táboří dauphinovi muži, spěchal se s nimi v čele svých jezdců střetnout. Pomalejší zbytek armády, jenž asi cestoval spíše pěšky, měl dorazit vzápětí. Jak už to tak bývá, kronikáři se v popisu následujících událostí liší. V Monstreletově podání se bitva u Baugé, jež byla podle něj velmi krvavá, podivuhodná a dlouhá, skončila i přes veškerou udatnost Angličanů jejich porážkou a zabitím vévody z Clarence.⁶⁰ O poznání zajímavější popis přináší Lefèvre de Saint Rémy, který líčí, že se vévoda vrhl do bitvy s početně silnějším nepřítelem, kdy proti jednomu Angličanu stáli dva Francouzi, kteří navíc byli na nepřítele dobře připraveni. A přestože se všichni bili velmi udatně, byli Angličané nakonec udoláni a vévoda v boji padl. Anglické posily navíc na bojiště nestihly dorazit včas, neboť je zdržel přechod nedaleké řeky.⁶¹ Nejbarvitěji však bitvu u Baugé roku 1421 líčí herold z Berry. Když se anglický velitel od jakýchsi skotských zajatců dozvěděl, že nablízku táboří množství Dauphinových rytířů s vojskem, vztyčil se u stolu a podle slov, která mu herold vkládá do úst, prohlásil pyšně: „*Pojd' me na ně! Jsou naši! A ať s námi nejede nikdo jiný než ozbrojenci.*“⁶² Následně narazil na připravené francouzské vojsko, jež už Angličany očekávalo. Jak moc je pravděpodobné, že takto explicitně a nerozvážně vyloučil ze svých řad neurozenou pěchotu a anglo-velšské lučištníky a že se posily jen nezdržely u brodu, se už asi nedozvíme. Ani jeden z prvních dvou zmíněných kronikářů se nicméně nezmiňuje o skutečnosti, že vévoda z Clarence byl zabit jako první pro svou nadutost a parádívnost, když si do bitvy přes přilbu ještě nasadil klobouk prošíváný zlatem a posázený drahými kameny.⁶³ V Bouvierově výkladu bitvy však zaznívá přílišná zaujatost. Co se může jevit jako přílišná extravagance, může být zároveň snaha být jakožto příslušník vznešeného rodu rozpoznán protivníky a být tak raději zajat než zabit. Ať už se rozhodneme věřit proanglickým

⁵⁸ CHARNY, G. de, *A knight's own book of chivalry/ historical introduction by Richard W. Kaeuper*, str. 71.

⁵⁹ TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, 139.

⁶⁰ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, díl 4., str. 38.

⁶¹ SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, díl 2., str. 34.

⁶² BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 100.

⁶³ Tamtéž.

kronikářům či dáme za pravdu dobře informovanému, avšak zcela jistě poněkud zaujatému heroldovi z Berry, všechna podání dle mého názoru velmi dobře ilustrují okouzlení bojem a ctnostného ducha doby, ve které se hrdost a odvaha často pojila s horkokrevností a pýchou. Právě tohoto spojení se však rytířský ideál snažil vyvarovat.

4. Necouvneš před nepřítelem

Ačkoliv může být zřejmé, že rytířská kultura strach neuznává a nepřiznává mu důležitost, je tomu jinak. Bázeň zcela jistě není rytířům cizí. Je dokonce součástí každodenní rutiny ve válce. Opravdový válečník se však strachu dokáže zřeknout tváří v tvář nebezpečí a přemoci ho, neboť bázeň by rytíře mohla dovést ke ztrátě cti a následné hrozbě hanebné smrti na útěku.⁶⁴ Tomu rytíři, který neuteče a padne v boji, je právem zaručeno vykoupení,⁶⁵ pokud ho jiné hříchy nesvedly z cesty.⁶⁶ Strach může bojovníkovi nejen sebrat odvahu k boji či k vykonání svěřeného úkolu. Můžeme ho také vnímat jako faktor s pozitivním dopadem na válečníky, kteří jsou motivováni, respektive vystrašení vidinou brzkého konce nebo naopak nepěkné budoucnosti, když by se vydali na milost a nemilost nepříteli, a to jak křesťanovi, tak nevěřícímu. Těmto jedincům může dodat odhodlání k zoufalému odporu, k pokusu zvrátit blížící se osud. Když nic jiného, mohou si tím získat obdiv a úctu svých protivníků, podle toho, jak srdatě si v boji vedli. Obavu z hanby a ztráty cti, jež by mohly zneuctít celý rod, lze považovat za hlavní „negativní“ motivaci rytířů.⁶⁷ Tento faktor a péče o dobrou pověst vlastního jména dávaly rytířům dostatečnou motivaci k tomu, aby přemohli přirozený strach, jež se ostatně učili potírat už od dětských let.⁶⁸ Dějiny jsou svědky mnoha takových nečekaných zvrátů v bitvách, jako tomu bylo například v bitvě u Bulgnéville-Vaudoncourtu roku 1431, kdy se spojené anglo-burgundské oddíly dostaly do obklíčení a situace vypadala zcela beznadějně. Když se však dorážejícím lotrinským vojákům podařilo odtáhnout jednu z překážek ve vozové hradbě, jíž se bránící se vojsko obklopilo, Burgundští vedení hrabětem z Vaudémontu – vidouce svou zoufalou situaci – se vyvalili vzniklou skulinou ven v takovém náporu, že překvapenému francouzskému vojsku uchvátili jeho prapor – znak všeobecné cti celého vojska, který měl být hájen do posledního dechu. Tato událost a všeobecný zmatek na bojišti zvrátily osud bitvy a Francouzi se dali hromadně na útek. Strach z budoucího osudu vyvolal rozhodný odpor v srdcích obránců a změnil výsledek bitvy v jejich prospěch. Pokud se ale podíváme na stranu poražených, oba kronikáři nám nehledě na jejich politické sympatie shodně předkládají k posouzení, jak se před bitvou rozumně choval jeden z vůdců francouzského vojska, rytíř Arnaud Guillaume, pán

---

⁶⁴ WITTNER, F., *L'idéal chevaleresque face à la guerre: Fuite et déshonneur à la fin du Moyen Âge*, str. 30.

⁶⁵ Zde je možné vidět paralelu s církevním příslibem vstupu do nebe pro křižáky, kteří padnou v boji s nevěřícími.

⁶⁶ CHARNY, G. de, *Livre de chevalerie*, str. 512.

⁶⁷ HABART, P., *Ideál rytíře v středověkých narativních pramenech a jeho funkce v křižových výpravách: /konec 11. - konec 13. století/*, str. 152.

⁶⁸ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 104.

z Barbazanu.⁶⁹ Tento „Rytíř bez bázně a hany“, jak se mu někdy přezdívalo, odrazoval ostatní od napadení opevněného nepřítele. Ač radil toho dne k opatrnosti, tedy nebojovat a vyčkat, bázeň asi skutečně nepocítil. Neboť v následném boji to byl právě on se svým oddílem, kdo odtáhl osudný vůz z vozové hradby Burgundů⁷⁰, a jehož korouhev ztracená v první linii také nakonec zapříčinila prohru. Nešťastný pan z Barbazanu navíc bitvu zaplatil životem.

Zcela jinak se roku 1429 zachoval anglický rytíř John Fastolf,⁷¹ člen Podvazkového řádu, který byl pro svůj neslavný čin dokonce zvěčněn ve hře *Jindřich IV.* od Williama Shakespeara.

„Krom toho v den bitvy u Patay, dříve, než se mohli Angličané pořádně seřadit, francouzský předvoj na ně udeřil s takovou udatností a takovým zápalem a napadl je tak rázně a náhle, že rytíři Jan Falstolf a levoboček z Thian a velký počet jejich lidí nesesedli z koní jako zbytek vojska, ale místo toho uprchli z bojiště během srážky oddílů, aby si zachránili život. A protože – jak již bylo zmíněno – Falstolf, který byl jeden z hlavních hejtmanů, utekl z bitvy bez boje, byl pro svou čin velmi haněn. A když přišel před svého pána, vévodu z Bedfordu, svlékl mu vévoda po rokování bílý podvazek, který nosil kolem nohy a vypověděl ho z řádu. Ale potom pro připomínky, jež řečený Falstolf vznesl na svou obranu a které se vévodovi zdály rozumné a také pro všemožné důvody, jimiž Falstolf omlouval svůj skutek, mu byl zmíněný Podvazkový řád navrácen soudním výrokem. Vzešla z toho všeho nicméně veliká rozepře mezi řečeným Fastolfem a panem Janem Talbotem, jenž se mezitím vrátil ze zajetí, do kterého upadl po té bitvě.“⁷²

Z Monstreletova popisu je patrné, že zmínění rytíři nejen, že neuposlechli rozkazu vrchního velitele lorda Talbota a neopěšali jako zbytek panstva, ale především to, že uprchli z místa bitvy. Přestože kronikář na Fastolfovou obranu vysvětluje pohnutky tohoto hejtmana a uvádí i to, jak se zmíněný hejtman snažil tento riskantní podnik ostatním rozmluvit, provinilec nenašel mnoho zastánců. S jeho vyčkávací a zdržovací taktikou se před bitvou názorově rozcházel ostatní hejtmani, hlavně zmíněný John Talbot, ztělesnění rytířské cti, avšak také horkokrevnosti. „*Když nepřátelé přijdou, já s nimi budu bojovat*“,⁷³ prohlásil důrazně Talbot, čímž vlastně poukázal na zbabělost pana Fastolfa, a v bitvě svému slibu dostál, když se raději nechal zajmout, než aby uprchl. V zajetí Francouzů pak strávil čtyři roky. To samé později

⁶⁹ Srovnej BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 149 a MONSTRELET, E. de, *Chronique*, 4. díl, str. 462.

⁷⁰ Jeho hrdinství ovšem popisuje pouze BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 148.

⁷¹ Jméno tohoto rytíře se vyskytuje také v podobách Falstaff, Fastocq a Fassetok.

⁷² MONSTRELET, E. de, *Chronique*, 4. díl, str. 329 a 331–332.

⁷³ Tamtéž, str. 332.

Talbot panu Fastolfovi vyčítal u dvora regenta, vévody Jana z Bedfordu. Fastolfova pověst tak byla notně pošramocena a dočasně přišel i o členství v Podvazkovém řádu. Na příležitost, aby se mohl hájit a napravit své renomé, čekal ve skutečnosti přes čtrnáct let, kdy pravděpodobně na jeho podnět došlo k přezkoumání toho, co se vlastně stalo. Útěk z boje byl zvláště mezi šlechtickými kruhy považován za největší provinění se rytířské cti. Ti, co z bitvy utekli a přežili, měli být nadále vysmíváni a zatracováni. Samotný akt útěku zůstal pro každého nečistý a byl proto tabuizován. Zákaz opuštění svých válečných druhů je ostatně obecným základem vojenské etiky napříč staletími.⁷⁴ Utéct totiž znamená opustit svého lenního pána, spolubojovníky a vojsko, a vydat napospas nepříteli nejen zemi svěřenou k obraně, ale i její obyvatele. A chudý a slabý lid by měl rytíř naopak chránit. Útěkem z boje tak provinilec uškodí nejen cti velitele či vévody nebo krále, ale vlastně celé společnosti. Útěk je o to palčivější téma, že každý urozený bojovník měl všeobecně uznávané právo nechat se zajmout. To bylo považováno za čestný způsob, jak uniknout smrti na bojišti, proto se úprk jeví jako velmi zoufalý a krajní čin. Zajímání bylo navíc velmi populární, neboť představovalo mnohdy jediný způsob výdělku pro chudé rytíře, jak ještě nastíním později.

Ostrý kontrast s případem pana Fastolfa je vidět ve zmínce o srážce u hradu Conty koncem listopadu 1430, tedy více než rok po porážce Angličanů u Patay. Nevelký sbor anglických jednotek byl na cestě podpořit burgundské spojence, když tu poblíž Amiens narazil na silné francouzsko-skotské vojsko vedené Potonem de Xaintrilles, jedním z proslulých francouzských velitelů stoleté války. Obě nepřátelské strany se střetly v předem rozhodnuté bitvě, kde Angličané bojovali proti desateronásobné přesile. Když anglický velitel Louis Robessart⁷⁵ viděl nezvratnost zoufalé situace, odeslal své muže do bezpečí nedalekého hradu Conty a zcela sám se – ač možná zbytečně – postavil nepříteli: „*A tam padl řečený pan Louis de Robessart, který by se byl býval mohl (s ostatními) zachránit, jak se tehdy říkalo, kdyby byl býval chtěl. Ale proto, že byl rytířem zmíněného Podvazkového řádu, odmítl se do hradu Conty stáhnout. Hrabě a jeho lidé se tedy do toho hradu stáhli a měli jen málo mrtvých...*“⁷⁶ Zásadním faktorem v chování Robessarta je dle mého názoru s největší pravděpodobností fakt, že patřil k rytířům řečeného Podvazkového řádu, z čehož plynulo vědomí, že jako řádový příslušník musí dostát své přísaze a nesmí utéci, ba ani ustoupit z bitvy. Vliv na toto chrabré rytířské gesto měl asi také i odstrašující případ selhání sira Johna

---

⁷⁴ FLORI, J., *Richard Lví srdce: Král a rytíř*, str. 278.

⁷⁵ V anglických pramenech také například jako Lewis.

⁷⁶ SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, 2. díl, str. 195.

Fastolfa o rok dříve, o kterém se Robessart zcela jistě doslechl, ba mohl být soudu i přítomen,⁷⁷ a dost možná došla sluchu burgundského rytíře i zvěst o porážce vojska vévody Jan Dobrého u Anthonu a nedůstojném chování dvou rytířů řádu Zlatého rouna v létě téhož roku, o nichž se zmiňuji níže. Z popisu kronikáře de Saint-Rémy je patrné, že se snaží zobrazit rytíře Robessarta v co nejheroičtějším světle. Už například tím, že onen rytíř ve válečné vřavě odesílá své muže do bezpečí a sám pokračuje v hrdinském boji. Nicméně problematice kontroverzního provinění útekem z boje – v příznivějším slova smyslu ústupem – byla soudobými kronikáři obecně věnována značná pozornost, neboť šlo bezpochyby o diskutované téma. A to jak ze strany anglického královského Podvazkového řádu, tak i ze strany burgundského řádu Zlatého rouna.⁷⁸

Jak se na provinění útekem dívá tehdejší středověká společnost a také rytířské řády, jež si na rytířské cti zakládají, a proto soudí a trestají zbabělce a jiné hříšníky veřejně, je možné pozorovat na příkladu burgundského šlechtice Jeana, pána z Neufchâtel-Montaigu, jenž se 11. června 1430 zachránil útekem z bitvy u Anthonu, kde spojené burgundsko-savojské vojsko padlo do léčky a bylo zmasakrováno dauphinovými oddíly. Protože přežil, musel se pro svůj prohřešek následně bránit u řádového soudu před samotným vévodou burgundským.

„(...) Ale štěstěna se obrátila zády k Burgundským. Padlo tam mnoho velkých pánů z Burgundska, ať už do zajetí či ranou smrtelnou. Útekem se zachránil jen kníže Ludvík II. Oranžský a také pán z Montaigu, jenž byl nositelem řádu Zlatého rouna. Útek mu pak ostatní burgundští šlechtici velmi vyčítali. Podle stanov řádu Zlatého rouna rozlišujeme tři případy, kvůli nimž lze o řečený řád přijít. Jde o následující: pokud je nějaký z rytířů tohoto řádu přistižen nebo usvědčen ze zrady nebo hereze, nebo pokud se nalézal v den bitvy, vojsko bylo sešikováno k boji a korouhve byly rozvinuty, a onen rytíř svým chováním před bitvou nebo během ní nebyl ani vítězem, ani nebyl vzat do zajetí, a ani nebyl zabit v boji. Pro jeden z těchto tří případů by byl onen rytíř zbaven této vznešené bratrské společnosti řádu Zlatého rouna a byl by mu zamítnut do ní přístup. A je pravdou, že se pán z Montaigu nestal ani vítězem, ani nebyl zabit či zajat. Pročež byl osobně předvolán hájit se před vévodou burgundským, zakladatelem a představeným řádu Zlatého rouna, a ostatními rytíři u soudu během následujícího shromáždění. Na toto zasedání poslal řečený pán z Montaigu vážené

---

⁷⁷ TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, str. 157.

⁷⁸ LINSLEY, C., *Louis Robessart – a Border-Crossing Knight?* in: *England's Immigrants 1330–1550* [online], [2017-02-17]. Dostupné z: <https://www.englishimmigrants.com/page/individual-studies/louis-robessart-a-border-crossing-knight>.

osoby, aby vyslechly, z čeho má být jejich pán obviněn. A když tito lidé slyšeli, jaký čin jejich pán spáchal a proč má být vyloučen z této vznešené společnosti Zlatého rouna a nikdy již nenosit ani řádový řetěz ani jiný odznak, bylo jim ještě nařízeno vévodou a dalšími hodnostáři z řádu, aby vyřídili pánovi z Montaignu, že má řádový řetěz poslat zpět a již nikdy ho nenosit. Na což tito vážení lidé odpověděli a předložili mnoho krásných a velkých ospravedlnění pana z Montaignu. Říkali, že v den bitvy zachránil jejich pán svou statečností mnoho rytířů i panošů od jisté smrti či zajetí a že několikrát bránil burgundskou věc proti nepřátelům, kterým znesnadňoval pronásledování zmíněných rytířů. Ale jiní šlechtici dokázali na shromáždění řádu, že Montaignu skutečně z bitvy utíkal. Protože pokud nechtěl být zajat nebo zabit, musel tak učinit. A aby spravedlnosti bylo učiněno za dost, bylo nařízeno, aby byl zbaven ušlechtilé řádové společnosti. To se však panu z Montaignu zdálo velice tvrdé, neboť si toho osudného dne vedl tak statečně, jak jen si rytíř mohl vést. Ať lidé pána z Montaignu činili námitky, jaké chtěli, nedostal řečený šlechtic z Montaignu žádné omilostnění, a bylo postupováno proti němu na základě názorů těch členů řádu Zlatého rouna, kteří se účastnili shromáždění. Navzdory mnoha stížnostem, jež byly následně vzneseny proti rozhodnutí soudu, bylo rozhodnuto, že pán z Montaignu již nesmí nikdy nosit řád Zlatého rouna a že je vypovězen ze vznešené společnosti tohoto řádu. Když se pan z Montaignu dozvěděl onen rozsudek, byl tak naříkavý a nešťastný, jak nikdy žádný muž nebyl, neboť byl velice statečným rytířem. A kvůli tomuto sporu sehnal peníze a všelijak se připravil na cestu k Svatému hrobu v Jeruzalémě. Z té cesty se již nikdy nevrátil, neboť tam zakončil své dny. Milost a pokoj jeho duši!“⁷⁹

Ztráta privilegovaného členství v řadách rytířů řádu Zlatého rouna se za podobných okolností nevyhnula ani výše zmíněnému oranžskému princí Ludvíkovi.⁸⁰ Jak je vidno, ne vždy všeobecné vědomí, že pokud by rytíř propadl strachu ze střetu či z nepřítele a mohl by tak být neodčinitelně poskvrněn nařčením ze zbabělosti, přimělo válečníka své zakolísání přemoci. Potupení celé této *vznešené společnosti*, a hlavně vévody Filipa bylo o to větší, že v den bitvy u Anthonu takto katastrofálně selhali hned dva z rytířů řádu Zlatého rouna, jež založil právě Filip Dobrý nejen pro bližší svázání převážně burgundských šlechticů a rytířů se svou osobou, ale kromě dalších důvodů také proto, aby pozdvihl disciplínu a rytířskou čest na bitevním poli.⁸¹ Fakt, že této příhodě věnuje proburgundský Jean Lefèvre de Saint-Rémy poměrně velkou část v kapitole své kroniky, implikuje, že se jednalo dost možná o exemplární případ,

⁷⁹ SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, díl 2., str. 255-257.

⁸⁰ SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, díl 2., str. 257.

⁸¹ Pro bližší informace o řádu Zlatého rouna např. SCHNERB, B., *L'Etat bourguignon*, str. 295–304.

kdy tváří v tvář nebezpečí selhali dva takto vysocí šlechtici, u nichž by se statečnost a čest předpokládala tím spíš a jejichž morální prohra tak jen víc bije do očí. Hanba totiž není jen hanbou jednotlivců, nýbrž celé skupiny.⁸²

Problematikou útěku se v průběhu stoleté války zabývala každá ze zúčastněných stran. Z bitev a potyček prchali jak obyčejní pěšáci, tak i rytíři a zkušení velitelé armád. Dopadnout a ztrestat zbabělce byla jedna věc, avšak preventivně jednat za účelem zabránit samotnému útěku byla věc druhá. Důležité jistě bylo bojovníky motivovat a dodat jim odvalu, aby se vzdali svých pochybností a zapomněli na strach a nejistotu. Již zmíněný Geoffroy de Charny radil rytířům, kteří se šli utkat s nepřáteli v boji, aby si nepřipouštěli možnou porážku, ani aby nemysleli na to, jak se nechat zajmout nebo snad utéci z bojiště.⁸³ Namísto toho bylo třeba, aby byl každý silný v srdci a dostatečně sebejistý. Bylo nutno vždy doufat ve vítězství, ať už se situace vyvíjela jakkoliv. Aby váhající či pochybující rytíř znovu našel odvahu, musel se zajetí obávat více než samotné smrti.⁸⁴ I v o sto let starší příručce pro mladé rytíře pojmenované *Le Jouvencel* – tedy Mladíček, doporučoval autor, francouzský šlechtic Jean de Bueil svým čtenářům, aby následovali příkladu jeho fiktivního hrdiny, jenž se svými lidmi vyčkával příchodu blížícího se nepřítele a radil jim, aby slezli z koní a bojovali pěší. Když nebudou mít své koně nablízku a vzdají se tak nejsnazšího prostředku pro útěk, myšlenka uprchnout již podle něho nebude tak dobře proveditelná. Pěší uprchlíci byli navíc mnohem pomalejší a tudíž zranitelnější: „*Nesmíme odsud ustoupit, neboť začneme-li ustupovat, vrhnou se na nás a budeme poraženi, a proto všichni opěšejme.*“⁸⁵ De Charny pravý rytíř srdcem i činem a tomu, co psal, dostál i v okamžik své smrti roku 1356 u Poitiers, kdy padl při ochraně královského praporce *oriflamme*.⁸⁶ Jeho idealistické rady se přesto mohly v zuřící bitvě jevit jako nepříliš snadno uskutečnitelné, jelikož na nějaké poučky tam nemusel být čas. Oproti tomu to, co radil de Bueil prostřednictvím svého smyšleného Jouvencela, dává člověku větší smysl a je tedy pochopitelnější. Velitelé vítězného anglo-burgundského vojska se takto roku 1423 před bitvou u Crévantu uchýlili k podobné taktice jako zmíněný hrdina a toto opatření proti útěku ještě rozšířili o trest smrti v případě neuposlechnutí rozkazu: „*I bylo nařízeno, že nikdo bez rozkazu hejtmanů nepojede koňmo pod trestem smrti ani vpředu před*

⁸² WITTNER, F., *L'idéal chevaleresque face à la guerre: Fuite et déshonneur à la fin du Moyen Âge*, str. 68.

⁸³ CHARNY, G. de, *A knight's own book of chivalry/ historical introduction by Richard W. Kaeuper*, str. 71.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ BUEIL, J. de, *Le Jouvencel*, Librairie Renouard (H.Laurens), Paris, 1887–1889, str. 151–152, [online], [2017-02-17], dostupné např. zde: <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb340050720>.

⁸⁶ FROISSART, J., *The Cronicles of Froissart*, Penguin books, Baltimore, 1895, str. 140, [online], [2017-02-17], dostupné např. zde: <https://archive.org/stream/chroniclesoffroi00fro>.

*vojskem ani vzadu za ním, a každý se bude držet toho místa, jež mu bude přiděleno.*⁸⁷ Jiní se, jako například Burgundští v bitvě u Bulgnéville-Vaudoncourtu roku 1431 vzadu zabezpečili vozovou hradbou, která vlastně plnila dvojí účel. Zaprvé chránila vojsko před nenadálým útokem z týlu a zadruhé znemožňovala nebo alespoň znesnadňovala těm, co pomýšleli na útěk, jejich zbabělý čin provést.⁸⁸ Zmíněné příklady zřetelně ukazují, že problém setrvání v boji po boku svých druhů byl i pro rytíře – mnohdy navíc ještě členy elitních bratrstev – těžkou zkouškou jejich odvahy a cti. Právě na vztah ke cti a vědomí sounáležitosti se přitom hrálo nejvíce.

---

⁸⁷ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, str. 160.

⁸⁸ SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, díl 2., str. 260.

4.1 Problematika ústupu

„Co může dělat hejtman (rytíř), který se dobře bil po celou bitvu, a který teď vidí, že porážka je nevyhnutelná a nic již není možné udělat pro změnu situace? Může opustit bojiště, aniž by ztratil svou čest?“ ptá se de Charny a připouští možnost prozíravého ústupu před silnějším protivníkem, aby se v bitvě či válce mohlo při další příležitosti pokračovat.⁸⁹ Schopnost vyhodnotit situaci správně a včas ustoupit byla totiž ceněna i jako součást velitelského umu všech válečných profesionálů.⁹⁰ Každý rytíř, respektive velitel družiny či oddílu, jenž se rozhodl ustoupit sám nebo se svými muži dělal toto důležité rozhodnutí na svou zodpovědnost. O jeho správnosti a objektivitě navíc často nerozhodoval jen on sám, nýbrž i jeho současníci u dvora či vrchní velitel té které armády. Zda se ustoupivší rytíř zachoval správně či nikoliv, záviselo na následném subjektivním hodnocení jeho druhů, popřípadě suveréna či řádového shromáždění.⁹¹ U těchto soudů se provinilec mohl hájit, a to i za pomoci svědků či dokonce dosáhnout revize celého soudního procesu proti své osobě, jak si lze povšimnout například na případě sira Johna Falstolfa.⁹²

Mínění urozené společnosti bylo pro středověkého člověka faktorem velice důležitým. A pokud byl tím člověkem král rytíř, který se opíral o podporu svých leníků a rádců, nabýval tento prvek národní důležitosti. Ve dnech bezprostředně před bitvou u Azincourtu roku 1415 se takto radil Karel VI. se svými příbuznými, když projevil přání se bitvy osobně zúčastnit. „*Francouzský král se chce bitvy zúčastnit, ale jeho strýc vévoda z Berry to nechtěl povolit, a byl moc rozzloben, že řečení páni souhlasili s anglickým návrhem svést bitvu.*“ Vyzýval proto krále, aby se zdržel, „*(...) neboť si pamatuje nezdar u Poitiers, kde byl zajat králův děd Jan II. Dobrý. Je lepší ztratit jen jednu bitvu, než bitvu i krále. A proto nechtěl svolit k tomu, aby se král šel do bitvy bít. Ale král se bitvy zúčastnit chtěl i přesto, neboť byl statečný rytíř a zdatný a mocný.*“⁹³ Toto rytířské gesto mělo zcela jistě za cíl znovunastolit důvěru ve výkon otřesené panovnické moci, která se potácela mezi šílenstvím a lucidními stavy francouzského krále.⁹⁴ Panovník, který táhl do boje a jako král válečník se ho v čele svých věrných i zúčastnil, mohl být velkou posilou pro svoji vladařskou prestiž. A to nejen tak, jak byl posuzován svými věrnými, ale i váhajícími šlechtici, kteří se dosud do konfliktu nezapojili.

⁸⁹ TAYLOR, M. A., *A Critical Edition of Geoffroy de Charny's "Livre Charny" and the "Demandes pour la Joute, les Tournois et la Guerre"*, University of North Carolina, Chapel Hill, 1977, str. 92.

⁹⁰ TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, str. 146.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² MONSTRELET, E. de, *Chronique*, str. 329 a 331–332, a TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, str. 147.

⁹³ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 67.

⁹⁴ K tématu např. AUTRAND, Fr., *Charles VI: la folie du roi*, Paris, Fayard, 1986.

Podobné gesto osobní účasti v bitvě dokázalo rytíři či králi, který ho vykonal, získat obdiv mezi nepřáteli, tak jak ho dosáhl u Poitiers zmíněný vzorný král a rytíř Jan II.,⁹⁵ jenž byl Černým princem po skončení boje vyznamenán titulem nejstatečnějšího rytíře bitvy. I přes své zajetí a porážku svého vojska byl Eduardem obsluhován při slavnostní tabuli konané právě na počest francouzského vladaře.⁹⁶ Jeho účast ve zmíněné bitvě a následné zajetí však mělo dalekosáhlé důsledky pro francouzské království, a nakonec jen vedlo k další destabilizaci moci. To vše si pamatuje i vévoda z Berry, když odrazuje svého duševně nemocného synovce a krále Karla VI. od účasti v bitvě u Azincourtu.⁹⁷

Za zmínku rovněž stojí událost, jenž vyvolala údiv v očích i samotného Gillese le Bouviera, který ostentativně popisuje nerytířské chování francouzských a skotských velitelů vojska, jež bylo složené převážně ze Španělů a žoldnéřů, a které přicházelo na pomoc Angličany obleženému městu Crévantu roku 1423. Během následného střetu obou vojsk se posléze ukázali vítěznými Angličané vedení hrabaty Suffolkem a Salisburym, kdy se jim podařilo zabít či zajmout mnohé z jejich urozených protivníků. Když vůdci francouzského vojska viděli, že jim začíná téci do bot, uprchli a přestali se ohlížet na své druhy a neurozenou péchotu. To ostatně připomíná i sám užaslý kronikář, jejich příznivec: „*Maršál de Sevrac, urozený pán Robert de Lairé a mnozí další francouzští a skotští hejtmani uprchli a ponechali ty udatné jisté smrti.*“⁹⁸

---

⁹⁵ Královo přízvisko Dobrý, které je dle mého názoru doslovně a dosti neobratně přeloženo z francouzského „Le bon“, se ve francouzském jazyce může interpretovat svým starším významem „Chrabrý“. Další možná interpretace tohoto slova by mohla být také „dobrý vladař“.

⁹⁶ FROISSART, J., *Chroniques*, ed. Kervyn de Lettenhove, 1. díl, Bruxelles, Devaux, 1868, str. 460–461.

⁹⁷ Karel VI. se nakonec bitvy osobně nezúčastnil a vyčkal příchodu zpráv z bitevního pole u Rouenu. Jde tak možná o pouhou fikci nebo snahu kronikáře herolda z Berry hájit krále před zlými jazyky.

⁹⁸ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 112.

5. Rytířská věrnost a věrolomnost

Pokud tentokrát pomineme samotnou povinnou účast v boji na bitevním poli, je častým důkazem poslušnosti vůči lennímu pánu v kronikách střežení a hájení obléhaných pevností, hradů a měst. Toto téma je zároveň častým tématem analýz historiků. Obvykle se obléhatelé s obránci obléhaného hradu snažili dospět ke kompromisu vedoucímu ke kapitulaci, jež by byla čestná a přijatelná pro obě strany. K této dohodě zpravidla mohlo dojít poté, co se obléhaná posádka již nějakou dobu bránila a odmítala město vydat po dobrém. V případě této čestné dohody mohli obránci hrad nebo město obvykle opustit se svými zbraněmi a často i s majetkem. Obě strany tak dostály povinnosti vůči svým lenním pánům a nikdo neztratil na cti. Ne vždy se to však dodržovalo, jak lze vidět na příkladu hradu Le Quesnoy, který roku 1422 oblehl amienský provizor⁹⁹ a pan de Saveuses, pobočník hraběte Lucemburského, spojence Burgundských: *„Bylo tam asi čtyřicet přívrženců korunního prince, kteří mocně poničili země okolo řeky Sommy. (...) A když obránci viděli, že se hradby pod palbou hroutí na více místech, začali s obléhateli vyjednávat. A bylo dohodnuto, že se vítězům vydají na milost. Ale jejich kapitán Waleran de Saint-Germain je krátce řečeno zradil (výměnou za svou svobodu), když jim dal vědět, že budou mít své životy zaručeny a že dostanou dobrý a jistý glejt. (...) A brzy nato byla část z nich oběšena na tom místě v Quesnoy a jiní byli předvedeni před amienského rychtáře, který je poslal na šibenici. Mezi jinými tam byl (oběšen) i šlechtic Liénard de Piquegny, který se považoval za blízkého příbuzného amienského provizora.“*¹⁰⁰

V této epizodě očividně došlo ke zradě velícího rytíře, který se zbavil svých mužů, aby sám vyvázl životem. Tak se ale zpronevěřil nejen závazkům svého suveréna, ale především rytířské cti, když zamlčel svým podřízeným, jaký osud je čeká, a naopak je ujistil o volném odchodu. Otázkou zůstává možná zpronevěra pana de Saveuse hodnotám rytířstva, jemuž se sice obránci vydali na milost, a tudíž s nimi mohl zacházet podle svého uvážení. Pravděpodobně však participoval na zradě pana de Saint-Germain. Na druhou stranu je třeba uznat, že obránci příslušeli k pretendentovi francouzského trůnu Karlovi, jehož jeho královský otec zapudil, a který nebyl uznáván ani centrální regentskou vládou vévody z Bedfordu.¹⁰¹ Protože se obránci hradu hlásili k věrnosti dauphinovi, mohlo se s nimi zacházet jako se vzbouřenci proti království, kteří jakožto rebelové vůči přirozené autoritě

---

⁹⁹ Zastupující duchovní.

¹⁰⁰ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, díl 4., str. 84–85.

¹⁰¹ Viz např. dopis vévody z Bedfordu Dauphinovi in: MONSTRELET, E. de, *Chronique*, 4. díl, str. 320–344.

krále ztratili svou čest, a tudíž mohli být souzeni podle práva.¹⁰² Roli mohl hrát také všeobecný hon Burgundských a jejich spojenců na vrahy vévody Jana Nebojácného.¹⁰³ K bližšímu prozkoumání vybízí také možné příbuzenství popraveného pana de Piquegny a amienského provizora, jenž se obléhání účastnil v opačném táboře. Pro svého ať už pravého či domnělého příbuzného totiž pramálo udělal, i přes zločinnou loupeživou činnost zmíněného Piquegny v okolí Amiens.

Pokud bylo místo dobře zásobené, vyzbrojené, a i jinak připravené na nepřátelský vpád, mohlo se obléhání protáhnout na řadu měsíců. V případě pevných hradů a opevněných měst mohlo být totiž velice nákladné, nebezpečné, zdouhavé a s nejistým výsledkem i kvůli možnému příchodu nepřátelských vyprošťovacích jednotek. Vojsko obléhatelů se obvykle nacházelo v nepřátelském kraji, kde zásobování vážlo, pokud se tedy vůbec na nějaké mohli spolehnout. Většinou si tak vojáci museli opatřovat proviant sami plněním a rekvírováním v okolí. Navíc jim hrozilo napadení nepřítelem ať už přispěchavším obleženým na pomoc nebo tzv. *sortie*, tedy útočným výpadem obránců, k němuž se posádka někdy uchýlovala jako k poslední záchraně.¹⁰⁴ Obléhajícímu vojsku, jemuž často chyběly základní potraviny a hygiena byla nedostačující, hrozilo také propuknutí nemocí spíše než alespoň zpočátku lépe zásobeným obráncům.

Aby získali svůj cíl co nejrychleji a bez materiálních či lidských ztrát, docházelo k případům, kdy se obléhatelé snažili s obránci dohodnout na časově omezeném čestném příměří, jež oblehaným mělo umožnit, aby vyčkali potenciálních posil svého pána, nebo aby se sami vydali hledat pomoc. Pokud posily k dohodnutému datu nedorazily a pokud i obránci dodrželi své slovo, stali se pány místa obléhatelé a velitel posádky, jež kapitulovala, mohl odejít s vědomím, že vyčerpal všechny možnosti, jak zvrátit výsledek obléhání. Již zmíněný francouzský historik Flori datuje tento zvyk hlavně k 12. století.¹⁰⁵ Osobně se však domnívám, že tyto „gentlemanské“ dohody, jejichž znění bylo často upraveno způsobem vlastním vyjednávajícímu rytířstvu, lze vztáhnout i na stoletou válku, ba i na období pozdější. Demonstrovat to můžeme na vícero příhodách, jež jsou doloženy mnohými kronikáři napříč zneprátelenými tábory. Některé z nich zde pro srovnání uvedu. Ve stejném roce, kdy se na milost a nemilost vzdali obránci Quesnoy, došlo k dohodě mezi anglickými oddíly z Bordeaux, které obléhaly město Bazas ve vévodství Guyenne, a přispěchavším vikomtem

¹⁰² TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, str. 194.

¹⁰³ SCHNERB, B., *L'Etat bourguignon*, str. 171.

¹⁰⁴ FLORI, J., *Chevaliers et chevalerie au moyen age*, Hachette Littératures, Paris, 1998, str. 120.

¹⁰⁵ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 135.

z Narbonne, rádcem dauphina Karla VII. a jedním ze strůjců vraždy Jana Nebojácného: „(...) *I stály naproti sobě dvě stejně silné strany, a proto bylo ujednáno, že se město postoupí tomu, kdo bude od toho dne za tři měsíce na místě nejsilnější. A tak se všichni Angličané i Francouzi odebrali do svých zemí. A když po třech měsících nadešel ten den, město připadlo Angličanům, neboť Francouzi tam toho dne nebyli.*“¹⁰⁶ U této konkrétní příhody lze jistě namítnout, že pro absenci jedné strany nebyla čest té druhé podrobena zkoušce. Přesto však samotná skutečnost, že ke vzájemné dohodě došlo a ani jedna ze stran ji po celé trvání neporušila a nevyužila výhody uchvátit město, svědčí o – byť nestálém – dodržování rytířských tradic a o tom, že slovo šlechtice a rytíře jednou dané může platit i za pohnutých událostí války. Zajímavý je také fakt, že Angličané vůbec dávali prostor k vyjádření vrchnímu veliteli dauphinových vzbouřeneckých sil Guillaumovi z Narbonne, který byl pobočníkem onoho samého pretendenta francouzského trůnu, jehož regent vévoda z Bedfordu odmítal uznat a proti němuž vedl boj všemi možnými prostředky. Narbonne byl zároveň člověkem, jenž se aktivně podílel na zosnování a provedení vraždy vévody Jana Nebojácného při smířčích rozhovorech na mostě v Monterreau v září roku 1419. Domnívám se, že tím vším dávali regentovi muži v zásadě najevo jisté uznání a zrovnoprávnění dauphinovy strany. Zajímavé je, že jednáním o město Bazas zároveň vyjadřovali důvěru v rytířskou čest muže, jenž však pořád zůstával věrolomníkem a vrahem otce jejich burgundského spojence Filipa Dobrého. Jejich rozhodnutí je tak alespoň z dnešního pohledu poněkud kontroverzní.

Že se nejedná o ojedinělý případ rytířské dohody ohledně problému, kdo bude kontrolovat město, si lze dokázat na následujících několika příkladech. V prvním obléhalo vojsko maršálka z Armagnaku roku 1417 město Senlis. Po určité době souhlasil burgundský obránce Jean de Thien, že město kapituluje. Obě strany si nejspíš pro důvěryhodnost vzájemné dohody vyměnily rukojmí. Ale toho dne, kdy měli burgundští obránci Senlis vydat, dozvěděli se, že se blíží záchrana a nevzdali se. „*A proto toho dne, kdy mělo být město vydáno, obě strany všem rukojmím uťali hlavy. Pak (obléhatelé) zrušili obležení a vydali se zpět do Paříže.*“¹⁰⁷ V tomto konkrétním případě je pěkně vidět, že ne vždy hrálo rytířské gesto ve prospěch obléhatelů, kteří dopřáli čas a oddech obležené posádce. Obě strany své slovo opět dodržely a nikdo nemohl vznášet námitky vůči následkům, které byly poplatné době a s nimiž se v zásadě počítalo. Setnutí hlav několika rukojmích nikoho nerozrušilo a kronikář si ve svém suchém popisu události ani nedal práci zvěčnit jejich památku. Všimněme si, že k podobné dohodě dochází roku 1422 mezi burgundskými obránci, kteří drželi město Cosne, a

¹⁰⁶ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 107.

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 84.

již zmíněným vikontem z Narbonne a panem de Torsay, velitelem francouzských kušíníků. Posádka předala obláhatelům rukojmí a měla kapitulovat, pokud by nepřišly městu posily. Ty ale přišly v podobě samotného regenta z Bedfordu a vévody burgundského a zřejmě převyšovaly počty obláhatelů natolik, že Francouzi ustoupili. Tentokrát však namísto, aby stáli rukojmím hlavy, v pořádku je propustili.¹⁰⁸ Proč právě tehdy dali obláhatelé svým vězňům milost a svobodu, už herold z Berry nepopisuje. Patrně z předtuchy možného střetu s početnějšími protivníky, kteří se je jali pronásledovat, a vidinou lepšího zacházení v případě porážky. Anebo hrály roli jakési osobní vazby mezi obránci a obláhateli? Ani tentokrát však samotná výměna rukojmích není nic víc než pouhá zmínka. Dalo by se usuzovat, že osud rukojmích byl tehdejší společnosti zcela lhostejný. Pak by ale vyvstávala otázka, proč by obě strany výměnou bezcenných rukojmí ztrácely čas. Proto je nejspíš namístě tuto hypotézu zavrhnout. Co je ale jisté, dohoda byla dodržena a čest na obou stranách zachována, i když v této chvíli možná spíše z pragmatictějších důvodů.

Ani hraběti z Arundelu nelze roku 1432 upřít zájem na rytířské dohodě, když oblehl město Sillé-le-Guillaume hájené francouzskou posádkou: „*A hejtman města Sillé vyjednal s hrabětem z Arundelu, že vydá město toho a toho dne, pokud se do té doby nebudou na místě, kde se vykonávala městská spravedlnost,¹⁰⁹ nacházet Francouzi ve větším počtu než Angličané. A dal jim rukojmí a hrabě z Arundelu smlouvu stvrdil svou pečeti. (...) A večer před tím dohodnutým dnem přišli na ono místo hrabě z Alençonu, maršálek Richemont a další francouzští páni a nazítří ho získali pro krále Francie a drželi to místo i po uplynutí smluvené doby. A když minula dohodnutá hodina, propustil hrabě z Arundelu rukojmí. Když francouzští páni viděli, jak se věci mají, odjeli... Ale Angličané zůstali poblíž a nazítří znovu přišli k řečenému Sillé-le-Guillaume a město dobyli.*“¹¹⁰ I přesto, že se hrabě z Arundelu města nakonec zmocnil, nijak tento fakt nezmenšuje význam čestné dohody mezi rytíři, kdy se ani jedna ze stran nezpronevěřila svému slibu. Z Bouvierova popisu události navíc nelze přesně určit, za jak dlouho Angličané město posléze dobyli. Nicméně fakt, že kronikář placený Karlem VII. zmiňuje vývoj události v takto úzkém sledu, může znamenat i záměrné symbolické očernění cti velitele anglického vojska a poukázat na hanebnost jeho rozhodnutí Sillé dobýt, jakmile se k tomu naskytla vhodná příležitost.

---

¹⁰⁸ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 106.

¹⁰⁹ Francouzské „*ourme*“ v překladu znamená také jilm, u něhož vykonávali spravedlnost už keltští kněží.

¹¹⁰ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 159.

Docházelo i k případům, kdy hradní posádka ztratila důvěru v pevnost svých zdí a ve vlastní schopnosti, protože viděla blížící se nepřátelské vojsko, a příliš rychle kapitulovala. Tím se však zpronevěřila svému pánu a právem mohla být obviněna ze zrady a zbabělosti.¹¹¹ Pokud velitel obleženého města navíc obdržel výměnou za kapitulaci nějakou odměnu,¹¹² byl jeho osud zpečetěn, dostal-li se do rukou svého panovníka. Monstrelet píše o jakémsi francouzském rytíři, jenž byl velitelem normanského přístavu Cherbourg. Když vévoda z Gloucestru město oblehl, řečený rytíř město vydal už po několika měsících i přesto, že bylo podle kronikáře velmi dobře vyzbrojeno i zásobeno. K volnému odchodu z města dále získal i jistou peněžní částku. Později se dostal do Rouenu, kde ho ovšem nechal zatknout a vzápětí popravit král Jindřich V., neboť se cítil způsobilý zasáhnout a napravit podle svého mínění hanbu, jíž francouzský rytíř přijetím částky spáchal proti svému králi, ač nepříteli anglické koruny. Rytířská čest byla nadstranická a všudypřítomná. „*Čímž byli někteří Francouzi dosti potěšeni, protože zmíněný rytíř vydal silné město a hrad Cherbourg z chtivosti po penězích a ke škodě krále Francie.*“¹¹³

Některé jedince vedly ke zradě svých druhů, a tedy zásadnímu porušení rytířského kódu, i další motivy než jen obyčejná touha po penězích. Podle toho, jakým způsobem popisuje kronikář dobytí města Pontoise roku 1435 na následujících několika řádcích, domnívám se, že krom zmíněné částky zde hrála roli i příslušnost jednoho ze členů posádky k zneprátelenému království skotskému: „*(...) A podobně se vzdalo Pontoise a vincennský les. Město vydal jeden Skot z anglické posádky. Angličané si totiž mysleli, že je ze stejné země jako oni a důvěřovali mu. Ten Skot ale vyjevil svůj původ jednomu francouzskému zajatci, který byl vězněn uvnitř města. A když jedné noci držel stráž ve velké věži, vpustil Francouze za pět set dukátů dovnitř.*“¹¹⁴

Někdy došlo i k tak extrémní a v zásadě patové situaci, když se obránci zuřivě bránili a zarytě odmítali kapitulovat, nebo se jim podařilo množství protivníků či dokonce někoho z velitelů obláhatelů zabít. Proto když došlo k závěrečné a zpravidla vítězné zteči frustrovaného protivníka, docházelo obvykle k masakru tvrdohlavých obránců nehledě na rytířský či manský stav a vyplenění města.¹¹⁵ Tohoto scénáře se ale každý velitel obával a snažil se k němu neuchylovat. Také proto, že tvrdohlavost a zarytá neústupnost byla určitým

¹¹¹ TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, str. 85.

¹¹² Např. BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 174.

¹¹³ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, 3. díl, str. 242–243.

¹¹⁴ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 176.

¹¹⁵ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 136.

protikladem rytířských vlastností střídmosti *mesure* a rozvah. A neústupný rytíř, jenž nechce vyjednávat ani po vyčerpání všech možností – a tudíž po splnění povinnosti svému pánu, jenž nepřišel obležené vyprostit –, se tak dalším setrváváním v boji rytířským zásadám v podstatě zpronevřuje.

Dalo by se uvažovat, zda právě opouštění rytířských zásad ve prospěch pragmatického – často zrádného – jednání není změnou diskurzu. Jisté je, že jsme svědky zásadního střetu pojetí, jak vést válku. Na jedné straně je myšlení námezdních vojáků, pro něž lup a kořist byly často jediným a nevyhnutelným příjmem v jejich nejistém životě. Na straně druhé se nacházejí vyznavači rytířských ctností se svým myšlením založeným na přísaze, kteří se snaží přemýšlet čestně a zacházet někdy až v rukavičkách se svým protivníkem, i když se jim to zvláště v tak nejistých časech nemuselo vždy vyplatit. Tyto přístupy se mohou vzájemně prolínat a navzájem se nevylučují. Zajímavé je, že slovo šlechtice a rytíře – byť třeba věrolomníka – je stále něčím, co alespoň zdánlivě platí a na co je spoleh. Tato vyjednání tak působí dojmem, že nejde jen o holý kalkul, jak získat to či ono město nebo jak na věci více vydělat. Z rozhovorů se zmíněným vikomtem z Narbonne – jednou zradivším rytířem – možná vyplývá, že mu jeho „bližní“ rytíři dávali tímto způsobem najevo, že i nadále patří mezi ně, alespoň co se váhy jeho slova týče. To, že byl pro svou věrolomnost nakonec popraven je však nakonec důkazem, že pragmaticčnost nabývá vrchu. Z některých nečetných událostí, jako je potrestání chamtivého francouzského rytíře, jenž vydal město Cherbourg anglickému králi, by se dalo však usuzovat, že příslušnost k rytířskému stavu a cti s ním spojené zavazuje zúčastněné šlechtice napříč stranami. I když se snad stává fenoménem pozdního středověku, že ctnosti založené na lenních vazbách jsou nahrazovány jednáním po vzoru žoldnéřského vojska, lze vyslovit domněnku, jakkoliv optimistickou, že rytířským myšlenkám ještě zcela neodzvonovalo ani na konci středověku. Z výše probíraného střetu dvou přístupů k vedení války je patrné, že se zde patrně vytvořilo dvojí kolektivní vědomí, jež se navzájem zcela nepopíralo a koexistovalo vedle sebe.

6. Zajetí a čestná kapitulace

Naopak rytíři, kteří kapitulovali za – dá se říci – klidnějších okolností a předání obleženého hradu či města proběhlo za běžných okolností, se mohli většinou těšit osudu zásadně jinému. Pokud si navíc během boje vedli natolik příkladně, mohli se dočkat i ocenění a respektu ze strany protivníka.

„A mezi jinými obránci si udatně vedl také Guichard de Chissay, kterému anglický král poté, co byla dohodnuta kapitulace Meaux, pro jeho velkou udatnost a moudrost nabídl velké statky, pokud se přidá ke králově straně a složí mu přísahu věrnosti. Řečený Guichard de Chissay k tomu však nechtěl svolit a zůstal dauphinovým mužem.“¹¹⁶

Zmíněný rytíř si v boji vedl tak udatně, že ohromil samotného anglického krále. Kronikář oceňuje i následnou velkodušnost anglického krále. Ta je totiž jednou z tváří štědrosti, která byla mnohdy tak vyzdvihována jako jedna z rytířských ctností. Rytíř de Chissay však tehdy takovou velkorysost odmítl, neboť byl věrný své přísaze, již se zavázal službou francouzskému korunnímu princovi. Vyšel tak z této nelehké situace se ctí a připojil se mezi ostatní zajaté pány.¹¹⁷

Velitelé ani městská posádka však nebyli ani po zaručení volného odchodu zcela bezpečni. Zarážejícím příkladem nám může být událost, jež se stala roku 1425 v Braine-le-Conte v Henegavsku. Dauphinův přívrženec Filip, hrabě z Liney a Saint-Pol tehdy oblehl zmíněné město, kde se nacházela anglická posádka vévody z Gloucestru v počtu asi dvou set mužů. Angličané viděli, že nemohou vzdorovat, neboť záchrana nebyla schopna se k nim dostat, a tak se s hrabětem dohodli na volném odchodu s částí svých majetků. Když ale otevřeli městské brány a chystali se opustit město, měšťanské oddíly hraběcího vojska vtrhly dovnitř, pobily většinu Angličanů a město vyplenily a vypálily. *„Což zmíněné korouhevní rytíře a šlechtice velice pohněvalo. Nicméně někteří z těch Angličanů byli zachráněni a odesláni pryč se zaručenými životy, jak jim výše řečení šlechtici slíbili.“¹¹⁸* Je s podivem, že i přes veškeré záruky dané přítomnými rytíři a šlechtici, došlo k zmasakrování anglických obránců. Podle kronikáře sice vše provedli prostí vojáci, zvláštní je nicméně skutečnost, že zmínění rytíři a další urození páni vůbec nechali toto vraždění dopustit a nedokázali rychle zjednat pořádek. Myslím, že mohu ponechat stranou možnost osobní zášti vůči Angličanům a vévodovi z Gloucestru. I tehdy by totiž zpravidla dostáli závazkům rytířů a nechali vzdavší se

¹¹⁶ MONSTRELET, E. de, Chronique, 4. díl, str. 92.

¹¹⁷ Tamtéž, str. 94.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 226.

nepřátele bezpečně projít. Věnujme tedy pozornost první větě v citaci. Ta mluví o lítosti přítomného panstva nad osudem posádky a města. Více než kvůli soucitu ke svým bližním však mnozí pravděpodobně litovali toho, že museli oželeť kořist a válečné zajatce, respektive pokojné převzetí a následnou vládu nad městem.¹¹⁹ Vystává tu tak otázka, nakolik dokázali velitelé své vojsko udržet na uzdě. S postupující délkou konfliktu totiž přibývalo rytířů, kteří se z různých důvodů stali profesionálními válečníky. Jejich živobytí záviselo na válečném štěstí každého z nich a kořisti nebo počtu zajatců. Zároveň se museli vynasnažit nepadnout sami do zajetí, neboť veškerý majetek těchto rytířů-válečníků sestával často pouze z válečného koně, zbroje a zbraní.¹²⁰ S narůstající angažovaností profesionálů na bitevním poli, přispívali tito rytíři k pocitu sounáležitosti, jež jen podporovala rytířská pravidla boje a zajetí protivníka. V problematice zajetí převážily právě kvůli této malé válečnické vrstvě pragmatické motivy zajetí a výkupného nad akty milosti z křesťanské lásky, kterou hlásala církev. Šlo tedy v zásadě spíše o kalkul pragmatických profesionálních bojovníků, kteří si velmi dobře uvědomovali, co všechno bylo v sázce, pokud by se jim podařilo zajmout jejich protivníka živého. Právě proto byli poražení rytíři za stoleté války většinou ušetřeni a vzati do zajetí, z něhož byli propuštěni po zaplacení výkupného. Navíc bylo v zájmu samotných vítězů, aby jejich zajatci nestrádali a přežili v dobrém stavu, neboť se pak mohli dočkat mnohdy tučné částky a zajatec mohl sloužit i jako pomocná páka pro vydání hradů a měst, jež drželi zajatcovi muži nebo jeho příbuzní. Zajímavé je, že v podstatě nejsou známy žádné případy šlechticů, kteří by utíkali z řádného zajetí.

V ostrém kontrastu s až starostlivou péčí o blaho vzdavších se bojovníků tak o to více vystupuje povraždění urozených zajatců na příkaz Jindřicha V. v závěrečné fázi bitvy u Azincourtu,¹²¹ proti němuž brojili zvláště ti rytíři, jimž se podařilo vzít francouzské šlechtice do zajetí, a kteří tak paradoxně přicházeli o zásadní příjem v podobě výkupného.¹²² I když oficiální válečné právo tehdy ještě neexistovalo a válečníci a rytíři se snažili chovat podle zvykových norem, poprava urozených zajatců úplně nezapadala do tehdejšího vnímání bitvy v praktické ani ideální rovině. Na bitevním poli bylo možné a do jisté míry i pochopitelné, pokud rytíř svého protivníka v souboji usmrtil. Nicméně „zavraždit zajatce“ bylo v rozporu se zvyklostmi, a proto mohlo být velice lehce považováno za zločin a odsouzeníhodnou věc, zvláště byl-li posuzován vyznavači rytířských tradic. Rádce rytířů Bovet vysloveně píše, že na

---

¹¹⁹ SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, 2. díl, str. 94.

¹²⁰ FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, str. 142.

¹²¹ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, 3. díl, str. 109.

¹²² SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, 1. díl, str. 258.

bitevním poli je možné rytíře jakožto protivníka zabít, avšak pokud je nepřítel zajat, musí s ním mít jeho přemožitel slitování.¹²³ Zavraždit zajatce mimo boj bylo v rozporu s válečnými zvyklostmi a tudíž zločin,¹²⁴ nehledě na to, že se jednalo o zcela evidentní vraždu, jež se jako taková zásadně neshodovala s křesťanským učením. Přestože každý nakonec musel počítat s fatálními následky, rytířská společnost spoléhala na ony ušlechtilé normy neoficiálního bitevního práva a zajímání s vidinou výkupného. Zajetí protivníka bylo pro rytířstvo etickým pravidlem. Patřilo k povinnostem každého vítěze.

Královo rozhodnutí, ač naprosto nehodné rytíře, bylo alespoň částečně odůvodněno obavou z možné další nejisté bitvy. Panovník se také rozhodoval pod tlakem z probíhajícího útoku pána nedalekého hradu na anglický tábor ke konci bitvy. Už samotné zajetí protivníka obvykle probíhalo podle stanoveného rituálu a vítěz pak musel zajistit zajatcovu bezpečnost.¹²⁵ Ve chvíli Jindřichova rozhodnutí u Azincourtu, kdy hrozilo rozkolísání bitevních šiků a možná změna výsledku bitvy,¹²⁶ tak možná nabraly vrchu zájmy pragmatického válečníka nad zájmem rytířsky uvažujícího a jednajícího celku. Tuto hypotézu podporuje i již zmíněný Bovet, když připouští výjimku pro zabití nepřítele. Pokud se domníváme, že by zajatcovo vyvážnutí mohlo znamenat další eskalaci konfliktu, je jeho zabití ospravedlnitelné.¹²⁷

---

¹²³ BOVET, H., *L'Arbre des batailles*, ed. Nys, E., Bruxelles, 1883, str. 102.

¹²⁴ Tamtéž, str. 138.

¹²⁵ TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, str. 195.

¹²⁶ CHARNY, G. de, *A knight's own book of chivalry/ historical introduction by Richard W. Kaeuper*, str. 55.

¹²⁷ BOVET, H., *L'Arbre des batailles*, str. 102.

6.1 Rytířská velkorysost

Být štědrý a štedrost prokazovat, to je jedno z nepsaných pravidel rytíře. Štedrost *largesse*, nejsnáze prokazovaná zástupcům chudých, pěvců a básníků, heroldů, zbrojírů a panošů, ale i urozeným protivníkům, měla více projevů. Mimo *debonnaireté*, tedy dobroty, se k ní pojí také velkodušnost. Prvotní význam štedrosti je jistě spojen s majetkem a bohatstvím. Od bohatých urozenců se očekávalo, že budou štědrí, a od králů-rytířů se tato velkorysost očekávala dvojnásob.¹²⁸ Naopak lakotný člověk byl náležitě zostuzován. „*Král a každý z vévodů či knížat musí být štědrý a dobrotivý, (...) neboť pokud nějaký pán neví, jak správně zacházet se štedrostití, nemůže být považován za moudrého člověka.*“¹²⁹

Schopnost odměňovat za věrné služby a vlastně jakýkoliv projev dobré vůle a velkodušnosti posilovaly vzájemnou solidaritu ať už mezi suverénem a vazalem nebo případně i mezi protivníky.

Herold z Berry předkládá ve své kronice působivou interakci dvou odvěkých nepřátel. Regenta Jana z Bedfordu a jeho protivníka, velitele skotského kontingentu hraběte Archibalda Douglase. Pokud k tomuto setkání skutečně došlo, pak proběhlo během obvyklé výměny posílů těsně před střetnutím, jež vešlo roku 1424 ve známost jako bitva u Verneuil. „*(...) a poslal k hraběti Douglasovi, vévodovi z Tourraine herolda, aby s ním (s Janem z Bedfordu) přišel popít a že si přeje, aby si Douglas pospíšil,*¹³⁰ *aby společně popili. A vévoda z Tourraine mu odpověděl, že je u něj (Bedford) srdečně vítán. A že on, Douglas, přišel z Království Skotského až do Francie, protože Bedford nemohl nalézt v Anglii. Ať prý si Bedford pospíší přijít, že by spolu opravdu měli nutně popít. Zmíněného herolda pak náležitě pohostil.*“¹³¹ Nabídku pohostění, ať už si ji interpretujeme jako ironickou – tedy ve smyslu pobídky k osobnímu souboji na bojišti – nebo ji bereme jako zcela vážně míněnou, můžeme překlenout k tématu obdarovávání. Pohostit někoho, respektive podarovat ho darem, ukazovalo projev úcty buď dvou různě postavených osob, jedné podřízené té druhé. Pohostění však implikovalo i určitý vztah dvou osob v pozici rovného s rovným, a tedy vyjádření vzájemného uznání, aniž by jeden ze svého postavení více slevil.¹³²

¹²⁸ KOTRBOVÁ, Jana. *Král, rytíř, panoš a jejich ctnosti podle staročeského románu Tristram a Izalda* [online]. 2008 [cit. 2017-03-31]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/62138>. Vedoucí práce Lenka Bobková, str. 58.

¹²⁹ BOVET, H., *L'Arbre des batailles*, str. 254.

¹³⁰ V původním zápisu však také možná *arrêter*, tedy zdržet, zadržet.

¹³¹ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 116.

¹³² TAYLOR, R., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, str. 75.

V květnu roku 1429 při dobytí města Jargeau Francouzi byl při ústupu zajat na mostě William de la Pole, první vévoda ze Suffolku. Jako vznešený rytíř a vojevůdce se však zdráhal vzdát obyčejnému panoši, a proto ho pasoval během samotné fáze zajímání uprostřed všeobecného zmatku do rytířského stavu. Ve svých očích tak rozhodně neztratil na cti: (...) *A na mostě řečeného města byl zajat hrabě ze Suffolku, který se vzdal jednomu panoši z Auvergne zvanému Guillaume Regnault, kterého řečený hrabě pasoval na rytíře, aby tak mohl být zajat také rytířem.*¹³³ Do povědomí kronikáře, a tudíž urozené veřejnosti se tato příhoda zapsala patrně proto, jak povýšenecky hrabě jednal. Jeho jednání bylo zvláštní už z toho důvodu, že „obyčejní“ panoši byli, jak jsme zmiňovali výše, naprosto běžně veliteli hradů, měst či vojsk a mimoto i držiteli vysokých úřadů. Tudíž se i oni mohli svou kvalitou rovnat samotným rytířům.

K odpovědi na otázku, jak vysvětlit poměrně ojedinělý výskyt gest štědrosti a pohostinnosti v kronikách, by asi bylo potřeba soustavnějšího výzkumu, než jaký tato práce mohla poskytnout. I proto jsem tuto podkapitolu umístil až jako úplně poslední. Možná lze odpovědět tak, že se tato gesta vztahovala spíše k rétorické rovině než k válečným skutkům, a tudíž už tehdy nebyla tak přitažlivá. Avšak válečné umění nebylo jediným faktorem, který by šlechticovu čest pomáhal utvářet. Velice důležitá byla i důvěra, jež vznikala především skrze štědrost a velkodušnost. Snad ekonomické změny, obrat k novým hodnotám, militarizace a pokles morálky, anebo jen nevelký zájem pozdně středověké společnosti, a tedy i pisatelů kronik, o tyto hodnoty znamenaly (odhlédneme-li od hrdinských příběhů, jejichž produkce měla i nadále pokračovat) i pomyslný ústup od informování o skutečích, jež ne zcela souvisely přímo s bojem. Rytířský ideál se tak vrátil tam, kde i vznikl – na válečná bojiště.

---

¹³³ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 137.

Závěr

Angličané, Burgundští, stejně jako Armagnaci s Francouzi vykonali během víc jak sto let trvajícího konfliktu mnohé ctnostné skutky, za něž je kronikáři po právu mohli velebit. Na druhou stranu se však stejně tak dopustili četných ukrutností nebo jiných činů, jimiž se ideálu středověkého rytíře zpronevěřili a za něž je kronikáři chválit nemohli.

Jednotné stanovisko k rozdílům v nahlížení na rytířský ideál a jeho naplňování mezi jednotlivými frakcemi nicméně nelze zaujmout, a to už proto, že neexistovalo ucelené chápání válečného práva. Na otázku vývoje tohoto ideálu od vrcholného středověku po jeho konečnou fázi se rovněž nedá jednoznačně odpovědět. Posuzování konkrétních přečinů a jejich komparace by si nejspíš zasloužily vlastní podrobnou studii. Ani jeden z francouzsko-burgundských kronikářů potřebný materiál, který by vybízel ke srovnání v dané době, v rozmanitosti jím předkládaných dobrodružství v podstatě nenabízí. Proto bylo nutné, abych se rytířský ideál pokusil náležitě popsat na základě dobových „příruček pro správné rytíře“ a demonstrovat je na konkrétních příkladech ze stoleté války.

Co se týče problematiky zaujatosti jednotlivých kronikářů vůči té či oné straně, jako nejproblematictější vychází z tohoto posuzování herold z Berry. Někdy se rozplývá nad skutky, jež vykonala armagnacká, resp. dauphinova strana. Jindy zas neváhá v krátkých komentářích popustit otěže své škodolibé radosti nad nešťastným osudem někoho z přívrženců nepřátelské frakce.¹³⁴ Na druhou stranu je jím sepsaná kronika nejpłodnější na rytířské skutky, jež pasují do záměru této práce. Objektivitu bychom častěji mohli uznat Monstreletovi (a vlastně i Saint-Rémymu), který někdy působí až dojmem, že se snaží pro „svou stranu“ sepsat jakousi zpětnou vazbu. To, když popisuje činy rytířů, jimiž se jeho plátce nijak chlubit nemohl. Podobně líčí i strašlivou událost pomřeni několika tisíc chudáků, kteří byli vyhnáni z města Rouenu roku 1418 obleženým Jindřichem V., a kteří byli nuceni zemřít v zemi nikoho mezi oběma frakcemi poté, co je anglický král zřejmě odmítl nechat projít.¹³⁵

Na konkrétních příkladech jsem se alespoň snažil přiblížit, jak rytíři na bitevním poli jednali, či jak středověká rytířská společnost – v těch několika případech, které uvádím převážně zastoupena řádem Zlatého rouna – v případě, že se rytíři ideálům svého stavu zpronevěřili – své provinilce soudila a případně trestala. Za všechny lze říci, že pokud něco nízké i vysoké šlechty na všech stranách opravdu spojovalo, byla to čest nejen jich samých, ale i rodu a jejich panovníka nebo feudála, s nímž byli v lenním vztahu. Právě na svou čest

---

¹³⁴ BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, str. 125.

¹³⁵ MONSTRELET, E. de, *Chronique*, 3. díl, str. 299.

přisahali bez výjimky úplně všichni šlechtici. Jednalo se o rozhodující faktor – jakousi nejvyšší ctnost, kterou každý chránil a pomyslně ji i nabýval. Čest byla zárukou všech rytířských dohod. Poskvrnění vlastní cti šlechtice nedodržením slova pro něj mohlo mít nedozírné následky. Příkladem může být hon Burgundských a jejich spojenců na vrahy Jana Nebojácného, když ti nedostáli zárukám bezpečnosti při jednání v Monterreau. Vše tedy nasvědčuje tomu, že rytířská čest zůstávala během sledovaného vývojového období, v tom, jak ji zúčastněné strany vnímali, neměnná. Navíc se jedná o jakýsi cyklus, neboť veškeré idealistické ideje ze cti čerpají svou podstatu jen proto, aby tuto čest ještě více prohloubily.

Tato práce ovšem zdaleka nepodala ucelený pohled na problematiku rytířského ideálu francouzského pozdního středověku. Jak bylo nastíněno výše, z mnoha set stran kronik herolda z Berry či Monstreleta a Saint Rémyho se jich jen málo váže ke konkrétní interpretaci rytířského ideálu tehdejší společnosti. Tato oblast bádání by nicméně dle mého zasluhovala důkladnější propracování například zmíněnou komparací s prameny staršími či prameny z jiných míst Evropy. Toho však v mé práci ani být dosaženo nemohlo už kvůli jejímu nutně omezenému rozsahu a záběru.

Prameny

BEAUCOURT DU FRESNE, G., *Histoire de Charles VII.*, 5. díl., *Le Roi victorieux, 1449–1453*, Paris, Alphonse Picard, 1890. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5401126v.r>.

BOUVIER, G. le, *Les Chroniques du roi Charles VII*, C. Klincksieck, Paris, 1979.

BOVET, H., *L'Arbre des batailles*, ed. Nys, E., Bruxelles, 1883. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <https://archive.org/details/LArbreDesBatailles>.

BUEIL, J. de, *Le Jouvenel*, Librairie Renouard (H.Laurens), Paris, 1887–1889. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb340050720>.

FROISSART, J., *Chroniques*, ed. Kervyn de Lettenhove, 1. díl, Bruxelles, Devaux, 1868. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k38921z>.

FROISSART, J., *The Cronicles of Froissart*, Penguin books, Baltimore, 1895. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <https://archive.org/stream/chroniclesoffroi00fro>.

CHARNY, G. de, *Livre de chevalerie*, in: LETTENHOVE, K. de, *Œuvres de Froissart – Chroniques*, roč 1., Devaux, Bruxelles, 1873, str. 463–533. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k38921z>.

MONSTRELET, E. de, *Chronique*, éd. Louis Douët d'Arcq, 4. díl, Renouard, Paris, 1860. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62279950>.

MONSTRELET, E. de, *Chroniques d'Enguerrand de Monstrelet*, ed. BOUCHON, J. A., 1.díl, Verdière, Paris, 1826. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6227999n/>.

SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, 1. díl, F. Morand, Paris, 1876. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k112157n>.

SAINT RÉMY, J. L. de, *Chronique*, 2.díl, F. Morand, Paris, 1876. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <https://archive.org/details/chroniquedejean102lef>.

Použitá literatura

AUTRAND, Fr., *Charles VI: la folie du roi*, Paris, Fayard, 1986.

BIEDERMAN, J., *Rytíř pozdního středověku: Vojenský profesionál bez přidechu romantiky*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 35, č. 6, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2013, str. 23–26.

CONTAMINE, Ph., *Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Age*, in: *Francia – Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, 4.díl, Deutschen Historischen Institut, Paris, 1976, str. 255–286. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné zde: http://francia.digitale-sammlungen.de/Blatt_bsb00016279,00267.html.

CURRY, A., *The Hundred Years' War*, Osprey, Oxford, 2002.

DMF: *Dictionnaire du Moyen Français*, verze 2016 (DMF 2016). ATILF – CNRS & Université de Lorraine, [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné zde: <http://www.atilf.fr/dmf>.

FAVIÈRE, J., *La guerre de cent ans*, Fayard, Paris, 1998.

FLORI, J., *Chevaliers et chevalerie au moyen age*, Hachette Littératures, Paris, 1998.

FLORI, J., *Richard Lví srdce: Král a rytíř*, Argo, Praha, 2016.

FLORI, J., *Rytíři a rytířství ve středověku*, Vyšehrad, Praha, 2008.

GAUTIER, L., *La chevalerie*, H. Welter, Paris, 1895.

HABART, P., *Ideál rytíře v středověkých narativních pramenech a jeho funkce v křížových výpravách: /konec 11. - konec 13. století/*. Praha, 1996. Vedoucí práce Václav Drška.

HUIZINGA, J., *Podzim středověku*, Paseka, Praha, Litomyšl, 2010.

CHARNY, G. de, *A knight's own book of chivalry/ historical introduction by Richard W. Kaeuper*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2005.

KOTRBOVÁ, J., *Král, rytíř, panoš a jejich ctnosti podle staročeského románu Tristram a Izalda*, Praha, 2008. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/62138>. Vedoucí práce Lenka Bobková.

LINSLEY, C., *Louis Robessart – a Border-Crossing Knight?* in: *England's Immigrants 1330–1550*. [online], [2017-02-17]. Dostupné z: <https://www.englandsimmigrants.com/page/individual-studies/louis-robessart-a-border-crossing-knight>.

- MEYER, P. (ed.), *La légende de Girart de Roussillon*, H. Champion, Paris, 1884.
- MINOIS, G., *La guerre de cent Ans: Naissance de deux nations*, Perrin, Paris, 2015.
- MOLINIER, A., *Les sources de l'histoire de France des origines aux guerres d'Italie (1494)*, roč. 4, č. 1, A. Picard et fils, Paris, 1904, str. 242–243. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné např. zde: <https://archive.org/details/lessourcesdelhi00polagoog>.
- PRESTWICH, M., *Miles in Armis Strenuus: The Knight at War in: Transactions of the Royal Historical Society*, č. 5, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, str. 214. [online], [cit. 2017-03-31]. Dostupné zde: <http://www.jstor.org/stable/3679334>.
- ROSE, S., *Calais: An English Town in France 1347–1457*, The Boydell Press, Woodbridge, 2008.
- SEIBT, F., *Lesk a bída středověku*, Mladá fronta, Praha, 2000.
- SCHNERB, B., *Armagnacs et Bourguignons: La maudite guerre 1407–1435*, Perrin, Paris, 2009.
- SCHNERB, B., *L'Etat bourguignon*, Perrin, Paris, 2014.
- SOUKUP, P., *Ideál křesťanského rytířství ve středověkých Čechách*, Praha, 1999. Vedoucí práce František Šmahel.
- ŠMAHEL, F., *Diví lidé*, Argo, Praha 2012.
- TAYLOR, C., *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- TAYLOR, M. A., *A Critical Edition of Geoffroy de Charny's "Livre Charny" and the "Demandes pour la Joute, les Tournois et la Guerre"*, University of North Carolina, Chapel Hill, 1977.
- WAGNER, J.A., *Encyclopedia of the Hundred Years War*, Greenwood Press, Newport, 2006.
- WITTNER, F., *L'idéal chevaleresque face à la guerre: Fuite et déshonneur à la fin du Moyen Âge*, Astrolabe, Paris, 2008.